

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет агротехнологій та природокористування

Кафедра туризму

До захисту
Допускається
Завідувач кафедри

_____

Олександр КОВАЛЕНКО

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

за другим (магістерським) рівнем вищої освіти

На тему: **Впровадження інноваційних технологій екскурсійної справи в діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль»**

Виконала:

_____

(підпис)

Кириленко О. М.
(прізвище, ініціали)

Група:

ЗТУР 2301-1м

(Науковий) керівник:

_____

(підпис)

Онопрієнко В. П.
(прізвище, ініціали)

ЗАВДАННЯ
на дипломну роботу студентці
Кириленко Олени Миколаївни

1. **Тема роботи:** Впровадження інноваційних технологій екскурсійної справи в діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль».
2. **Термін здачі студентом закінченої роботи на кафедрі:** 02.12.2024 р.
3. **Вихідні дані до роботи:** за результатами проходження виробничої практики в КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль», та дослідженні інноваційних технологій в екскурсійній справі, маємо різноманітну інформацію, за допомогою якої можна формувати та впроваджувати перспективний інноваційний туристсько-екскурсійний продукт у Державному історико-культурному заповіднику міста Путивль. В процесі написання кваліфікаційної (магістерської) роботи використовувались різноманітні джерела інформації, такі як: наукова література, інтернет-ресурси, наукові дослідження, інформаційні та нормативні документи історико-культурного заповідника, а також проводились інтерв'ю з місцевими експертами, для отримання необхідної туристичної інформації.
4. **Перелік завдань, які будуть виконуватися в роботі:** розглянути теоретичні основи інноваційних технологій в екскурсійній справі; проаналізувати особливості організації роботи КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль»; розробити та представити практичні рекомендації щодо впровадження інноваційних технологій екскурсійної справи в діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль».

Керівник дипломної роботи _____ професор Володимир ОНОПРІЄНКО

Завдання прийняла до виконання _____ студентка Олена КИРИЛЕНКО

Дата отримання завдання «05» лютого 2024 р.

АНОТАЦІЯ

Кириленко О. М. «Впровадження інноваційних технологій екскурсійної справи в діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль», ОПП «Туризм», спеціальність 242 «Туризм і рекреація», Сумський національний аграрний університет, м. Суми, 2024 р. В даній роботі розглянуто теоретичні аспекти та особливості впровадження інноваційних технологій в екскурсійній справі, а також охарактеризовано європейський та вітчизняний досвід використання інноваційних технологій саме в екскурсійній справі. Авторка зазначає, що в умовах сьогодення, як ніколи існує нагальна потреба постійно займатися підтримкою інтересу потенційних клієнтів до екскурсійного продукту та визначних пам'яток дестинації. Також у даній роботі представлено детальний аналіз та особливості організації роботи КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» Сумської області. Авторкою зазначено, що існує низка проблем, які потребують негайного вирішення для популяризації та збільшення туристського потоку до заповідника. Також у роботі визначено, що екскурсійна активність у КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» знаходиться на досить низькому рівні, а саме: малочисельна відвідуваність екскурсій об'єктами та маршрутами заповідника, екскурсійні маршрути організації вже морально застарілі, а інноваційні технології майже не використовуються. Саме через це, на підставі аналізу європейського та вітчизняного досвіду, у магістерській роботі запропоновані практичні рекомендації впровадження інноваційних технологій екскурсійної справи в діяльність КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль».

Ключові слова: туризм, історико-культурний туризм, модернізація, організація туризму, інноваційна діяльність, екскурсійна справа, історико-культурний заповідник.

ABSTRACT

Kyrylenko O. M. «Implementation of innovative excursion technologies in the activities of the State Historical and Cultural Reserve in the city of Putivl», EPP «Tourism», specialty 242 «Tourism and recreation», Sumy National Agrarian University, Sumy, 2024. This paper examines the theoretical aspects and features of the introduction of innovative technologies in the excursion business and characterizes the European and domestic experience of using innovative technologies in the excursion business. The author notes that in today's conditions, more than ever, there is an urgent need to constantly maintain the interest of potential customers in the excursion product and attractions of the destination. Also, this paper presents a detailed analysis and features of the organization of the work of the State Historical and Cultural Reserve of Putivl, Sumy region. The author states that there are a few problems that need to be solved immediately to popularize and increase the flow of tourists to the reserve. The work also determined that excursion activity in the State Historical and Cultural Reserve in the city of Putivl is at a rather low level, namely: low attendance of excursions to the objects and routes of the reserve, the organization's excursion routes are already morally outdated, and innovative technologies are hardly used. It is because of this, based on the analysis of European and domestic experience, in the master's thesis, practical recommendations for the introduction of innovative technologies of the excursion business into the activities of the State Historical and Cultural Reserve in the city of Putivl are proposed.

Keywords: tourism, historical and cultural tourism, modernization, organization of tourism, innovative activity, excursion business, historical and cultural reserve.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ В ІННОВАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ	9
1.1. Поняття та класифікація інноваційних технологій в туризмі	9
1.2. Особливості підходів до системи розробки та впровадження інноваційних технологій в екскурсійному обслуговуванні	16
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РОБОТУ КЗ СОР «ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК У М. ПУТИВЛЬ»	25
2.1. Аналіз діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» у наданні екскурсійних послуг	25
2.2. Обґрунтування концептуальної основи інноваційної стратегії розвитку екскурсійної справи історико-культурного заповідника у м. Путивль з урахуванням зарубіжного досвіду	37
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ В ДІЯЛЬНОСТІ КЗ СОР «ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК У М. ПУТИВЛЬ»	41
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	54
ДОДАТКИ	59

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах туристська галузь в силу своїх особливостей стала для більшості країн світу одним з провідних напрямів економіки. Індустрія туризму істотно впливає на розмір валового внутрішнього продукту (ВВП) країни, на зайнятість населення, на інтенсивність розвитку того чи іншого регіону. Показники роботи туристичної галузі відображаються у платіжному балансі країни за статтею «Туризм».

У нашій країні існує велика кількість місць і напрямків, привабливих для туристів з погляду унікальності історичної, архітектурної, природної та культурної спадщини. Особливо активно туризм розвивається у регіонах, де, з якихось причин, недостатньо розвинені інші базові галузі економіки – промисловість, сільське господарство тощо. У цих регіонах туризм може бути базовим елементом регіональної політики, локомотивом економіки, так званою точкою зростання. Одним із таких регіонів є м. Путивль Сумської області.

Зростання підприємств пов'язаних із сферою туризму – характерна риса останнього десятиліття. Це підприємства, які спеціалізуються як на в'їзному, так і на виїзному туризмі. Однак, як якість обслуговування в туристичних компаніях часто бажає кращого, так і бюджетні доходи держави від діяльності новостворених туристських організацій невеликі. Незважаючи на активні зусилля держави щодо утворення спеціальних економічних зон туристсько-рекреаційного типу, більшість цих зон залишаються на етапі первинного заснування, а центри туризму, що вже фактично створені, мають слаборозвинену інфраструктуру через брак фінансування.

Економічна самостійність і відповідальність туристських господарюючих суб'єктів є одними з основних економічних та організаційних заходів формування інноваційних напрямів розвитку ринку туристичних та екскурсійних послуг.

Таким чином, все більш актуальними стають концептуальні, стратегічні та методичні рішення з розробки інноваційного комплексу заходів розвитку

туристських підприємств із надання екскурсійних послуг, удосконалення механізмів державного регулювання та саморегулювання сфери послуг та індустрії гостинності, підвищення ефективності функціонування туристсько-екскурсійних господарюючих суб'єктів на основі цілеспрямованих впливів з боку влади.

Аналіз наукових літературних джерел й результатів досліджень показав, що дослідженнями питань особливостей інноваційних технологій туристської та рекреаційної сфери, а також питань пов'язаних із організацією, функціонуванням та розвитком інноваційних технологій в екскурсійній справі займались ряд авторів: С. Баженова, Ю. Пологовська, М. Бикова [1], Н. Влащенко, М. Тонкошкур [4], Г. Вишнеvsька [5], А. Глебова [6], Л. Крайнюк, І. Полчанінова, М. Поколодна [12], Т. Лисюк, Л. Ройко, Ю. Білецький [15], Б. Мізюк, Б. Полотай [20], Ю. Миронов [21], Н. Моїсеєва [22], О. Пилипенко [24], О. Савіцька, Н. Савіцька [31], Н. Смочко [32], Т. Ткачук [34], Є. Фалько [36], В. Яровий [39] та інші.

Метою написання даної роботи є розробка практичних пропозицій до впровадження в екскурсійну діяльність КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» інноваційних технологій.

Для реалізації поставленої нами мети потребують вирішення такі **завдання:**

1. Розглянути теоретичні та практичні основи інноваційної діяльності на підприємствах туристської галузі.

2. Проаналізувати методичні підходи до формування та впровадження інноваційної діяльності у роботу КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль».

3. Розробити та представити практичні рекомендації щодо впровадження у діяльність КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» інноваційних технологій в екскурсійній справі.

Об'єкт дослідження – екскурсійна справа в туристичній діяльності.

Предмет дослідження – інноваційні технології екскурсійної справи в

діяльності історико-культурних заповідників.

Методи дослідження. У цьому дослідженні методологічна основа полягає у системному підході до вивчення проблем розробки та впровадження інноваційні технології екскурсійної справи в діяльності історико-культурних заповідників, включаючи методи дослідження наукової літератури, методи системного аналізу та порівняння, соціологічного опитування та експертних оцінок.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Подальше вирішення питань, які пов'язані із дослідженнями в галузі інновацій в туризмі. Отримані нами висновки та результати дозволяють уточнити та удосконалити процес розробки, формування та впровадження інноваційних технологій екскурсійної справи в діяльності установ чи організацій галузі туризму, а також у можливості використання в організації роботи будь-якого музею чи історико-культурного заповідника розроблених нами практичних рекомендацій щодо впровадження інноваційних технологій екскурсійної справи в діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль».

Апробація результатів нашого дослідження. Результати проведених досліджень було висвітлено в матеріалах: 1. Міжнародна науково-практична конференція «Економіко-правові та управлінсько-технологічні виміри сьогодення: молодіжний погляд» яка проходила в Університеті митної справи та фінансів 8 листопада 2024 р. у м. Дніпро. 2. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Співпраця науки, освіти, бізнесу та влади: шляхи до міжнародного співробітництва», яка проходила в листопаді 2024 р. на базі Державної установи «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України» у м. Одеса.

Структура роботи наступна: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (45 найменувань), 12 додатків, 8 рисунків. Загальний обсяг дослідження становить 58 сторінок (без урахування додатків).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ В ІННОВАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

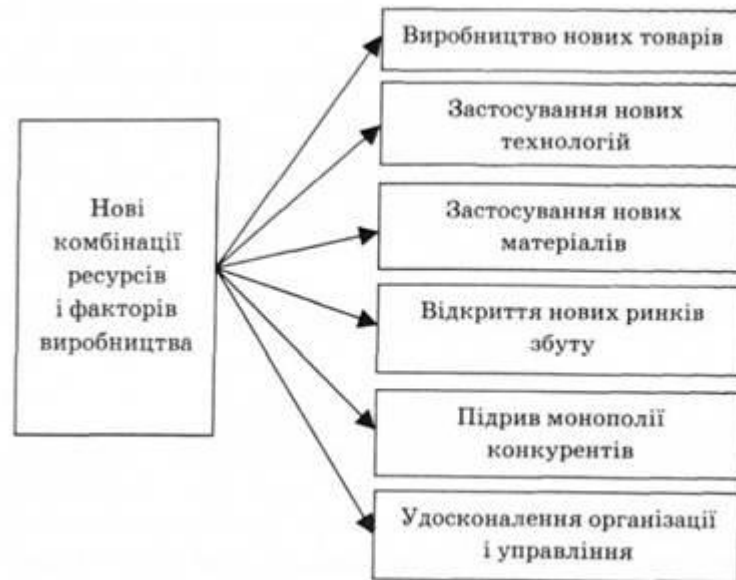
1.1. Поняття та класифікація інноваційних технологій в туризмі

Інновації та інноваційну діяльність зазвичай розглядають як складову науково-технічного прогресу, а також як процес впровадження новітніх наукових розробок у практичне застосування. Це стосується як практичного використання науково-технічних винаходів так і нових підходів до процесів виробництва, організації, маркетингу. Тобто, інновація може бути охарактеризована, як створення нового або вдосконаленого продукту, технологічних процесів, нових послуг, а також нових підходів до задоволення соціальних потреб [7].

Інновації можуть бути пов'язані:

- з удосконаленням старих або створенням нових матеріалів, обладнання, технологій та/або послуг, що істотно підвищують ефективність економічної складової того чи іншого процесу;
- з соціальними змінами для досягнення балансу у відносинах між суспільством та індивідом;
- з оптимізацією або модифікацією системи управління підприємства та/або держави.

Як правило, нововведення в промисловості, економіці, управлінні та соціальній сфері взаємопов'язані між собою, і впровадження інновацій в одну із цих областей тягне за собою необхідність змін і в іншій галузі. У деяких джерелах (наприклад у І. Шумпеттера – знаменитого вченого, який розробив на початку ХХ століття у своїх працях типологію інновацій) інновації розглядаються з точки зору впровадження нововведень, що покращують якість життя (рис. 1.1) [13].

Рис. 1.1. Інновації з точки впровадження нововведень, що покращують якість життя

При іншому підході у визначенні *поняття інновація* використовують поняття «винахід»: «Інновація виникає, коли хтось застосовує винахід або використовує щось нове, що вже існує, для зміни способу життя людей. Винаходом у цьому випадку може бути нова ідея, пристрій або інші засоби, які полегшують діяльність. При цьому інноваційність не обов'язково залежить від того, чи отримав організатор інновації вигоду і чи призвела вона до позитивного результату» [19].

Інновації, зазвичай, збільшують продуктивність праці, зменшують собівартість шляхом зниження витрат, сприяють розширенню асортименту та підвищенню якості продукції, задовольняють споживчий попит, сприяють розвитку інтелектуальної та творчої діяльності людей.

Інновації є необхідною умовою підвищення якості життя людей будь-якої країни. Відповідно, держава має всіляко підтримувати *інноваційну активність*, яка виражається у створенні та впровадженні у різні сфери людської діяльності нововведень. Уряд нашої країни визначив, що «...інноваційний процес охоплює такі складові: нововведення, інноваційну діяльність, державну інноваційну політику, інноваційний потенціал, інноваційну сферу, інфраструктуру інновацій

та інноваційні програми» [26].

Туристський бізнес, як і будь-який інший, може використовувати будь-які нововведення для створення *інновацій у туризмі*. Розглянемо кілька *інноваційних циклів* можливих у цій галузі людської діяльності:

1. *Нововведення*: розробка дешевої технології локального очищення стічних каналізаційних вод – *це інновація*, впровадження цієї технології на невеликих приватних турбазах, розташованих в природоохоронних зонах – *це ефект*, результат – збільшення кількості турбаз, поліпшення екології;

2. *Нововведення*: відкриття нового туристичного маршруту або нового виду туризму – *це інновація*, розробка турпродукту, що включає цей туристичний маршрут або нового виду туризму – *це ефект*, результат – збільшення туристичної привабливості та потенціалу регіону;

3. *Нововведення*: автоматизований алгоритм оптимізації оподаткування дрібного та середнього бізнесу – *це інновація*, застосування цього автоматизованого алгоритму у фінансовому управлінні приватними туристичними підприємствами – *це ефект*, результат – збільшення надходжень до бюджету;

4. *Нововведення*: розробка автоматизованої системи управління електроприладами, спрямованої на енергозбереження – *це інновація*, застосування такої системи в готелях – *це ефект*, результат – зниження собівартості послуг готелю, підвищення конкурентоспроможності.

На думку Н. Баюрко, інновація втрачає право називатися інновацією як такої, коли стає буденністю інших суб'єктів туристського ринку [2].

Безліч факторів впливають на інноваційну діяльність у туризмі. Це насамперед, економічна та політична ситуації у країні, рівень розвитку інфраструктури регіону, який є привабливим у туристичному відношенні; а також соціальний стан населення, податкове, природоохоронне та земельне законодавство, митне законодавство. Н. Влащенко, та М. Тонкошкур у своєму посібнику [4, с. 21] пишуть про те, що розвиток інноваційної діяльності у сфері туризму відповідно до Генеральної угоди з торгівлі послугами можна розділити

на *три напрямки*, такі як:

1. *Інновації у сфері організаційної діяльності підприємства*. Сюди входять заходи, що забезпечують стійкість становища та конкурентоспроможність туристичного бізнесу. Це можуть бути оновлення, заміна та підвищення кваліфікації кадрового складу, впровадження новітньої техніки та технологій, реорганізація та укрупнення підприємства, а також раціональна фінансово-економічна діяльність.

2. Залучення нових клієнтів та з'ясування потреб існуючих за рахунок інноваційних маркетингових досліджень.

3. Оновлення та поліпшення самого продукту туристичного бізнесу, що дозволяє змінити його споживчі властивості, збільшити конкурентні переваги.

Отже, *інновації в туризмі спрямовані* на вдосконалення послуг за рахунок залучення новітніх технологій у сфері транспорту, зв'язку, енергетики, готельної та організаційно-управлінської діяльності [5].

Інноваційну діяльність взагалі та інноваційну діяльність у туризмі зокрема можна класифікувати. Деякі вчені, що займаються класифікацією інновацій у своїх дослідженнях оскаржили позицію І. Шумпетера про інновації. Вони розробили та пропонують типову класифікацію інновацій для застосування на будь-якому ринку, які зображені схематично на малюнку 1.2. [17, с. 134]

Така типізація інновацій може бути застосована і до туризму. Наприклад, *до розширюючих інновацій у туризмі* можна віднести створення принципово нових тур-продуктів, і нових технологій, які у свою чергу вимагатимуть нових навичок та умінь від персоналу туристського підприємства. *До раціоналізуючих інновацій* можна віднести постійне поліпшення якості продукту, або послуги, наприклад, використання лише еко-продуктів при приготуванні їжі туристам. *До відозмінних інновацій у туризмі* можна віднести розширення можливостей у межах старої послуги, наприклад замість стандартного сніданку, включеного у вартість проживання, пропозиція шведського столу, або встановлення антен, що дозволяють приймати трансляцію телевізійних каналів різних країн. *Базисні інновації в туризмі*, при незмінних послугах або продуктах тур бізнесу, ведуть

до зміни, наприклад, організаційної структури підприємства, інституційного оточення, законодавчих основ, що регулюють даний вид діяльності, взаємовідносин, що виникають у рамках державно-приватного партнерства.

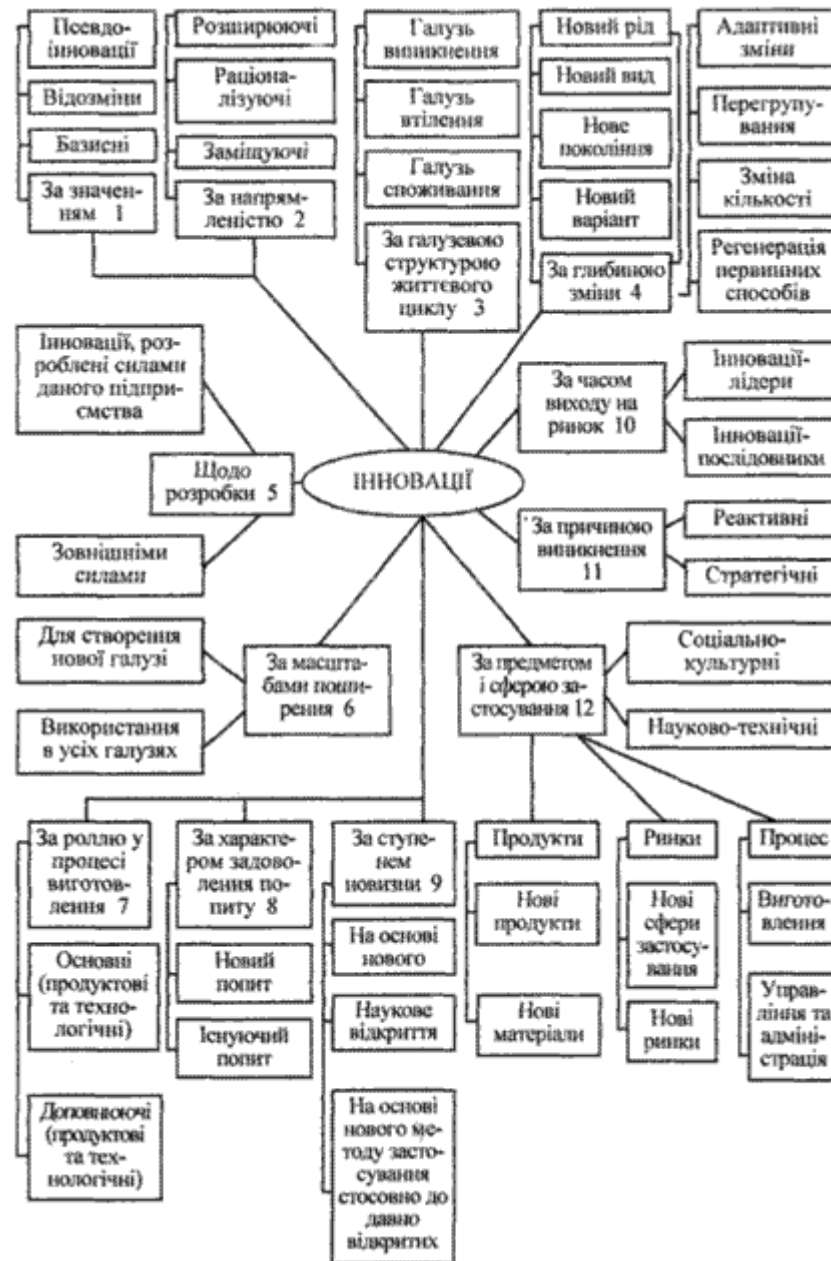

Рис. 1.2. Система інновацій та їх типова класифікація

Вітчизняні вчені А. Вдовічен та О. Вдовічена у своїй роботі [3] посилаються на наступну класифікацію інновацій у туризмі, де їх можна розділити на 9 великих груп, а саме:

1. *Інновації туристського продукту* – це поява на туристському ринку

будь-якого нового продукту (туру, послуги, товару). Це може бути тур, приурочений до особливої події – спортивного змагання, музичної вистави або тематичного фестивалю чи свята. Наприклад, фестиваль Горюнської культури у с. Нова Слобода, чи проведення Євробачення у м. Київ, або встановлення аудіогідів у музейних комплексах.

2. *Інновація процесу надання туристських послуг* – зміна або модернізація існуючих послуг або впровадження принципово нових послуг. Наприклад, єдина система бронювання у групи готелів Хілтон, автоматизовані системи управління номерним фондом готелю, що включає не тільки бронювання номерів, а й контроль за часом прибирання номерів, температурою повітря в номерах, роботою ліфтів та інше.

3. *Управлінські інновації* – структурна та/або організаційна модернізація туристичного підприємства. Наприклад, організація курсів підвищення кваліфікації для співробітників установи чи організації туристичної сфери. Зміна робочого місця співробітника, як за місцем розташування, так і за функціональним навантаженням.

4. *Інновація бізнес-моделі* – модернізація технології ведення туристичного бізнесу, зміна підходів до відносин між споживачами турпослуг і турфірмою, між фірмою і постачальниками послуг та інше. Це може бути підвищення класу готелю, зміна постачальників постільної білизни та індивідуальних наборів гостей, облік побажань постійних чи відомих гостей, тобто, створення основи завоювання позитивного ставлення споживачів.

5. *Маркетингові інновації* – це принципово нові підходи у просуванні туристського продукту на ринку. Це може бути новий вид реклами, приваблива ціна чи пільгова ціна, дисконтування тощо.

6. *Інновації в логістиці* – модернізація існуючих або розробка принципово нових ланцюжків постачання туристичного підприємства, способів доставки туристів як до місця локації, так і до місця екскурсій тощо.

7. *Інституційні інновації* – це інновації, що встановлюють оновлені правила й системи щодо регулювання туристичної діяльності, а також у

суміжних галузях, що обслуговують туристів. Вони створюють нові моделі співпраці за схемою адміністрація – приватний сектор – громадськість у туристичних регіонах. До таких інновацій відносяться зміни в законодавстві, пов'язані з туризмом і туристичною діяльністю. До цього типу інновацій можна також віднести і таку інноваційну стратегію розвитку туризму, як державно-приватне партнерство, яка базується на методиці оптимізації оподаткування середнього та дрібного бізнесу, що призведе до легалізації, а по суті, до створення нових дрібних та середніх туристичних підприємств. Поява нових туристських підприємств на ринку є інноваційним розвитком туристичної галузі.

8. *Ресурсні інновації* – інновації пов'язані зі зменшенням собівартості кінцевого туристського продукту, із економією коштів туристичних підприємств. Це може бути переміщення туристів за допомогою так званих лоукостерів або економія на оподаткуванні.

9. *Концептуальними інноваціями* – можна назвати рішення пов'язані з відкриттям нових туристських ресурсів, що дозволяють збільшити потік туристів у напрямку даного регіону. Наприклад, в Тайланді бажаним пропонується екскурсія, що закінчується годуванням крокодилів. Це може бути туризм, який включає крім стандартних, так званих, 4 «S» (sand, sun, sea, sex) таке навантаження, як лікування, навчання або взагалі, концептуально виключаючи стандартну формулу відпочинку, запропонувати туристам полетіти на Місяць.

Підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити наступний проміжний висновок, що абсолютно будь-які види інновацій виникають як відповідь на нові потреби ринку. Як правило, інновації в туризмі несуть позитивну спрямованість, задовольняючи потреби туристів-споживачів у отриманні нових знань, розширенні кругозору, знайомстві з укладом життя та культурою іншої місцевості, зміні звичної обстановки, лікуванні та самоосвіті. З іншого боку, інновації, що зачіпають туристську галузь, позитивно відбиваються на інфраструктурі регіону і ведуть до підвищення рівня життя місцевого населення.

Способи та види взаємодії між владою та приватним бізнесом можна розглядати як специфічні складові державно-приватного партнерства в галузі

туризму та індустрії гостинності. Створення нових способів та видів взаємодії веде до зміни та вдосконалення форм співпраці між адміністрацією, бізнесом та громадськістю, що і є інституційною інновацією. А якщо в результаті цих удосконалень з'являються нові туристичні підприємства, і збільшуються надходження до бюджету та позабюджетних фондів, то це також додаткова складова такої інновації. Звідси випливає необхідність розробки стратегій розвитку підприємств туристичної галузі, як з боку держави, так і з боку самих підприємств.

1.2. Особливості підходів до системи розробки та впровадження інноваційних технологій в екскурсійному обслуговуванні

Відповідно до законодавства *туристська індустрія* охоплює комплекс готелів та інших засобів для розміщення, транспортні послуги, санаторно-курортні заклади, об'єкти відпочинку, заклади громадського харчування, розважальні об'єкти, а також місця для пізнавального, ділового, оздоровчого та спортивного відпочинку. До неї також належать організації, що займаються туроператорською та турагентською діяльністю, оператори туристичних інформаційних систем, а також компанії, які надають послуги екскурсоводів, гідів-перекладачів та інструкторів-провідників [30].

Безліч чинників впливає на вибір стратегії управління туристськими підприємствами. Як правило, інноваційні стратегії розвитку будь-якої галузі, які впроваджує держава, ведуть до появи *стратегій інноваційного розвитку підприємств* цієї галузі. Тобто, для того, щоб сформувати стратегію інноваційного розвитку організації чи підприємства, треба враховувати інноваційну стратегію держави. При цьому будь-яка з цих стратегій повинна звертати увагу на специфіку і особливості розвитку науки і техніки, а також технологій, оцінювати можливості створення та впровадження нововведень, а також конкретизувати цілі та методи їх впровадження.

Є кілька підходів до системи розробки інноваційних стратегій розвитку. У різних джерелах [8, 14, 27, 28, 29] можна визначити такі: плановий підхід,

системний підхід, комплексний підхід, методологічний підхід, технологічний підхід. *Плановий підхід* має на увазі докладне вивчення ресурсного потенціалу туризму в конкретному регіоні та визначення умов найбільш повного використання цього потенціалу. Ці умови мають соціальний, економічний, політичний, екологічний, технічний і технологічний характер. *Ресурсним потенціалом* можуть бути природні і штучно створені людиною об'єкти, які можуть залучати туристів. Потім детерміновані туристські ресурси структуруються, і розглядається можливість виконання умов, за наявності яких даний ресурс може стати повноцінним туристичним продуктом. До такої роботи необхідно залучати практиків, які добре знають смаки та звички тих чи інших туристів.

Далі цей *плановий підхід* розглядає можливе перетворення туристських ресурсів із єдиною метою повного задоволення запитів туристів з кількох точок зору. З погляду комфортності перетворення має відповідати очікуваним психологічним, естетичним, побутовим та іншим вимогам туристів. З погляду доцільності перетворення має принести економічні та соціальні вигоди даної території. З погляду комплексності перетворення одного ресурсу має використовуватися різними видами туризму.

Системний підхід передбачає єдність та узгодженість регулювання інноваційної діяльності на будь-яких рівнях (загально-державному, регіональному, місцевому та на рівні окремого підприємства). Це, у свою чергу, вимагає здійснення тісного взаємозв'язку всіх управлінських структур, злагодженість управлінських інструментів та рішень. З огляду *системного підходу* при розробці інноваційних стратегій розвитку туризму в регіоні, *інноваційну політику регіону* можна розглядати як взаємопов'язані цільові установки, що визначають комплекс заходів щодо інноваційного розвитку регіону при раціональному та максимально повному використанні туристичного потенціалу території регіону.

Наприклад, такі дослідники, як О. Зибарева, Г. Мельниченко, Т. Чечетова-Терашвили, Н. Чечетова у своїй роботі [9] вважають, що розробка стратегій

інноваційного розвитку *на основі системного підходу* складається з наступних етапів:

1. Перевірка соціально-економічного комплексу регіону щодо його функціонування та ролі в інноваційному розвитку країни;
2. Аналіз потенціалу розвитку регіону в інноваційному ключі;
3. Створення можливості для поєднання інтересів загальнодержавного інноваційного розвитку з регіональними;
4. Вибір найкращих напрямів для інноваційного розвитку будь-якого регіону, створення нових регіональних переваг, покращення існуючих позицій;
5. Обрання оптимальних соціально-економічних інструментів для інноваційного розвитку.

Кожен регіон розробляє свої власні стратегії та програми інноваційного розвитку. При цьому, як правило, така робота виконується у кілька етапів [9]:

1. Постановка загальної стратегічної мети інноваційного розвитку регіону, а також його тактичних цілей та завдань;
2. Визначення пріоритетів інноваційного розвитку та основних напрямів діяльності;
3. Розробка механізмів реалізації та впровадження інновацій в економіку регіону;
4. Визначення критеріїв та показників результативності впровадження інновацій.

Комплексний підхід при розробці інноваційних стратегій розвитку туризму в регіоні має на увазі необхідність урахування таких факторів як: динаміка зміни зовнішнього середовища, індивідуальні особливості поведінки туристів, посилення конкуренції на ринку туристських послуг, впровадження нових технологій у сучасне життя, масове використання різних «гаджетів», інформатизація суспільства створення бізнесом нових управлінських схем і структур, що відповідають темпам життя сучасного суспільства [10].

Комплексний підхід передбачає спрямування зусиль на розробку та реалізацію рекламно-інформаційних програм з в'їзного та внутрішнього

туризму. Це можуть бути цикл телевізійних програм як для нашої країни, так і для зарубіжних країн, проведення рекламно-інформаційних кампаній у ЗМІ, видання каталогів, буклетів, карт та іншої рекламно-інформаційної друкованої продукції, що пропагує туристичну привабливість регіону [1].

Враховуючи актуальність та перспективи масового використання інтернету, пропонується створення та подальше обслуговування *офіційного регіонального інтернет порталу з туризму*, який крім інформування відвідувачів про національні традиції, ремесла та особливості регіону, існуючі турпродукти та ціни на них, давав би можливість здійснення бронювання та резервування готелів, замовлення екскурсій, транспорту, покупки готових турпродуктів тощо на рівні окремого регіону. Для цих цілей повинна бути розроблена комплексна система автоматизації, яка, додатково до перерахованого вище, може бути навантажена такими завданнями як збір статистичних даних, відображення динаміки цін, збір та аналіз відгуків туристів і т. д., тобто, метою такого програмного забезпечення буде безперервне відстеження динаміки регіонального туристичного ринку [6].

Крім посилення просування турпродукту, *комплексний підхід передбачає* створення максимально сприятливих умов інвестицій у туристичну галузь. Під такими умовами мається на увазі ясність законодавства, податкові послаблення та гарантії, створення туристично-рекреаційного комплексу, пільгові кредити, пайова участь держави у будівництві колективних засобів розміщення, розвиток та підтримка інфраструктури – дороги, електрика, газ, обладнані стоянки, а для важкодоступних місць, які мають великий попит у екотуристів; розробка та обслуговування маршрутів водним транспортом, забезпечення підтримки інструкторів-професіоналів з туризму.

Також цей підхід пропонує низку заходів щодо посилення ефективності супутніх туризму видів діяльності, таких як виробництво сувенірної продукції широкого цінового діапазону та утилітарного призначення. Як правило, таким бізнесом зайняті приватні підприємці, які потребують, наприклад, максимального спрощення процедури звітності, надання та обладнання місць

для торгівлі, дешевих кредитів. Ще одним бізнесом, нерозривно пов'язаним із туризмом, є підприємства громадського харчування та підприємства, зайняті перевезеннями пасажирів. Такі підприємства держава, в особі місцевих уповноважених органів, має контролювати у плані якості та безпеки послуг, що надаються [22, с. 241].

Технологічний підхід передбачає, що оскільки інновації в основному викликають потребу реагувати на виклики зовнішнього середовища, то позитивний результат від разового впровадження будь-якого інноваційного рішення або групи інноваційних рішень досить швидко нівелюється під дією відповідей конкурентів, наприклад, бенчмаркінгу.

Бенчмаркінг – це копіювання однією організацією конкурентних переваг іншої організації в управлінні, технології, маркетингу та інших аспектах діяльності. *Бенчмаркінг* дозволяє на короткий час наздогнати конкурентів. Тому необхідно сформулювати таку систему управління інноваціями, яка б забезпечувала постійний розвиток галузі [24].

Технологічний підхід до інноваційного управління передбачає виконання таких дій:

- розбиття процесу на послідовні процедури та кроки;
- управління діями учасників задля досягнення мети;
- послідовне та цілеспрямоване виконання всіх запланованих процедур;
- розробка спрощених прийомів на вирішення конкретних завдань інновації.

Технологічний підхід, таким чином, розглядається як послідовність дій. Спочатку досліджується поточний стан. Потім виявляються слабкі місця. І, нарешті, формуються шляхи рішення, набір коригувальних процесів, вкладених у виправлення виявлених недоліків. *Результатом технологічного підходу* є складне організаторське рішення. Такий підхід вважається спеціальним видом організаторської діяльності, що вимагає повної інтелектуальної віддачі всіх учасників управління підприємством.

Основними принципами застосування технологічного підходу в

інноваційному управлінні є такі [21]:

- систематичний підхід до реалізації поставлених завдань;
- необхідність координації дій усіх учасників;
- використання спрощуючих можливостей у інноваційних системах;
- застосування статистичних даних, даних соціологічних досліджень;
- висока відповідальність кожного учасника процесу управління;
- труднощі усунення небажаних наслідків на початковому етапі через інерційність процесу.

Напрями інноваційної діяльності, отримані у межах технологічного підходу, призводять до *вдосконалення системи управління*, домагаючись її відповідності існуючій ринковій ситуації. Це дозволяє організаціям працювати у режимі випередження за допомогою передбачуваності наслідків [44].

Всесвітня туристична організація (UNWTO) зауважує, що вдосконалення туристичних програм і обслуговування туристів однією з найбільш актуальних проблем. Під час щорічних конференцій з туризму обговорюються питання, пов'язані з розробкою та впровадженням різноманітних інновацій у практику туристичного бізнесу.

Загальний розвиток туризму, особливо в сфері екскурсійного обслуговування, значною мірою залежить від створення і впровадження *інноваційних технологій*, які спрямовані на підвищення споживчих якостей та стандартів екскурсійного продукту, а також на покращення обслуговування потенційних клієнтів.

Екскурсія визначається як туристична подорож фізичних осіб тривалістю менше 24 годин, під час якої відбувається відвідування туристичних ресурсів і інших значущих об'єктів (історичних, архітектурних, художніх) з пізнавальною метою, під керівництвом екскурсовода або гіда-перекладача. Екскурсійний продукт (екскурсія або екскурсійний тур) може вважатися інноваційним, якщо в його створенні та впровадженні застосовуються новітні технології і нові методики [33, с. 78].

Як ми вже зазначали вище, *інновації* відіграють значну роль у туристичній

діяльності, зокрема в *екскурсійному обслуговуванні*, яке є його невід'ємною частиною. Впровадження нових ідей, послуг і продуктів на ринок у сфері туризму дозволяє адаптувати галузь до змін, застосовуючи новітні маркетингові стратегії. Середовище, в якому функціонує туризм, стимулює розвиток нових та оригінальних послуг, продуктів і процесів. У рамках екскурсійного обслуговування реалізуються ці нововведення [21].

Для задоволення *вимог до якості обслуговування туристів і екскурсантів*, таких як комфорт, комплексність, ергономіка, етика та привабливість, екскурсійний продукт забезпечує зростаючий попит на подорожі в XXI столітті. Для подальшого розвитку необхідно впроваджувати інновації в екскурсійне обслуговування, які можна класифікувати на кілька категорій [45]:

- інновації в технологіях розробки та проведення екскурсій;
- технічні інновації в екскурсійних маршрутах (екскурсіях та турах);
- нововведення в екскурсійному продукті;
- інновації у маркетингу та управлінні;
- особисті інновації.

Інновації створення саме екскурсійного продукту пов'язані із відкриттям нових туристичних ресурсів в регіонах і формуванням нових комплексів екскурсійних послуг. Такі нововведення дозволяють одній екскурсії виділятися на фоні інших, що сприяє успішному просуванню на ринку туристичних послуг. Цікавлять новинки завжди, а правильний вибір цільової аудиторії грає ключову роль.

Екскурсії здолали достатньо довгий шлях еволюції – від простих пояснень екскурсовода до захоплюючих театралізованих та 3D-екскурсій. Сьогодні стати віртуальним туристом не становить труднощів: можна подорожувати, відвідувати об'єкти, які пропонують онлайн-ресурси. Розробники створюють точні моделі об'єктів на основі креслень і фотографій. Ця цікавість властива не лише віртуальному, а й реальному екскурсійному обслуговуванню туристів із застосуванням нових технологій.

Отже, *інновації екскурсійного обслуговування* на черговому витку розвитку

сфери туризму спрямовано на утворення нових або модифікацію існуючих екскурсійних продуктів, відповідно до стандартів якості та очікувань споживачів (туристів та екскурсантів).

Покращення транспортних, готельно-ресторанних та інших послуг, що є складовими екскурсійного обслуговування, а також освоєння нових туристичних ресурсів і впровадження сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій на основі актуальних форм організаційно-управлінської діяльності, забезпечить відповідні властивості саме екскурсійного продукту для абсолютно різноманітних категорій туристів чи екскурсантів.

Також слід наголосити, що підвищення ефективності туристичної діяльності будь-якої країни є неможливим без впровадження різноманітних інновацій у практичну екскурсійну та туристичну діяльність. Ці нововведення сприяють розширенню культурної основи історичної спадщини, пропонують нові способи її інтерпретації, допомагають вивести туристичний сервіс на новий якісний рівень і, врешті-решт, дозволяють успішно конкурувати в галузі культурно-пізнавального туризму.

У загальних висновках до 1 розділу нашої кваліфікаційної роботи, ми можемо стверджувати, що інновації в туризмі – це комплексні культурні заходи, які включають нові компоненти та формують попит на нові продукти на туристичному ринку. Інноваційна діяльність у сфері туризму та екскурсійної діяльності повинна розвиватися у таких перспективних напрямках:

1) Розробка та впровадження нового туристичного продукту, насамперед, екскурсій різних форм їх проведення, наприклад, екскурсій на равликові ферми, у ТРЦ, на виробництво тощо;

2) Застосування сучасних технологій у створенні міських та музейних екскурсій із електронними аудіо-гідами, а також екскурсій з елементами екстремального туризму, що використовують одяг і взуття з новітніх матеріалів;

3) Залучення нових туристичних ресурсів, які раніше не розглядалися як туристичний потенціал, як прикладом можуть слугувати незвичні екскурсії Поліськими болотами, екскурсії в «непопсове» природне середовище;

4) Виконання маркетингових досліджень на новому соціально-культурному рівні, наприклад, в рамках програми «наближення до клієнта», що враховує індивідуальні потреби кожного потенційного туриста;

5) Створення та реалізація нових комплексних екскурсій у різних форматах, таких як квест-тури або екскурсії з елементами анімації чи театралізації, екскурсій-лекцій чи парних екскурсій (коли одну екскурсію одночасно ведуть 2 екскурсовода).

Перераховані вище інновації у екскурсійному обслуговуванні, на нашу думку, можуть мати досить гарні перспективи щодо розвитку й впровадження їх у різноманітні сегменти ринку туристичних послуг, як регіонального, так і загальнодержавного або зарубіжного.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РОБОТУ КЗ СОР «ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК У М. ПУТИВЛІ»

2.1. Аналіз діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» у наданні екскурсійних послуг

Комунальний заклад Сумської обласної ради «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивлі» було засновано відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР № 453 від 30 грудня 1986 року «Про надання комплексу пам'яток історії та культури м. Путивля статусу державного історико-культурного заповідника». Підприємство входить до системи Міністерства культури України та підпорядковується Департаменту культури, туризму та релігій СОДА (рис. 2.1.).

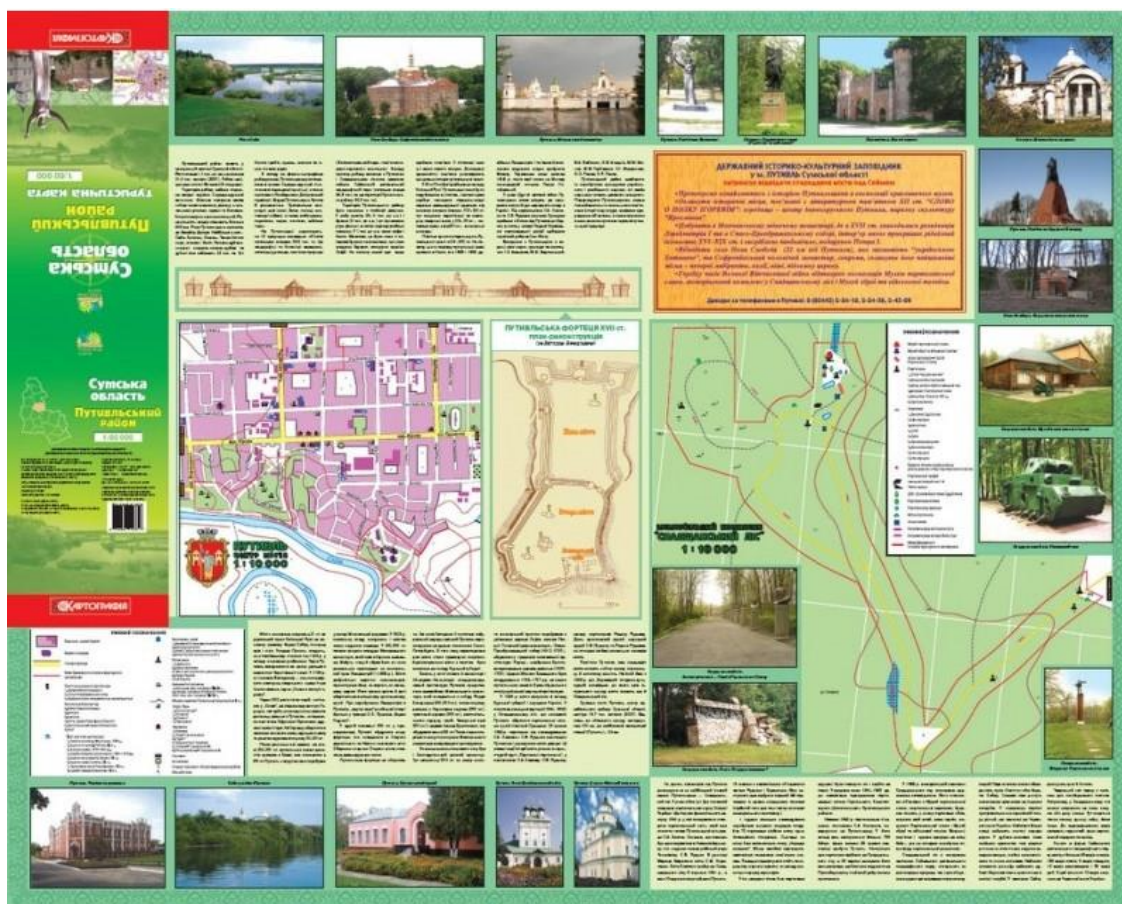

Рис. 2.1. Туристична карта із зображенням «Державного історико-культурного заповідника у м. Путивлі»

Заповідник є науково-дослідною та культурно-освітньою установою, що займається охороною, вивченням та популяризацією культурної спадщини. Він об'єднує пам'яткові ансамблі та комплекси разом із прилеглими до них територіями, а також музейні колекції. Під охороною держави на території заповідника знаходяться 35 об'єктів культурної спадщини, зокрема: 18 пам'яток архітектури, 10 історичних пам'яток, 3 археологічні об'єкти та 4 пам'ятки монументального мистецтва. Статус національного значення мають 17 з них: 15 архітектурних, 1 історичний та 1 археологічний об'єкт. Площа заповідника становить 225 гектарів, з яких 72 га у Путивлі та 153 га у Спадщанському лісі, розташованому за 10 км від міста.

До категорії пам'яток національного значення належать:

- археологічна пам'ятка Городок – дитинець давньоруського Путивля;
- архітектурні ансамблі діючого Мовчанського монастиря (XVI-XIX ст.) та колишнього Свято-Духівського жіночого монастиря (XVII-XIX ст.);
- церква Миколи Великоріцького (XVIII ст.).

Пам'яткам історії та культури у Спадщанському лісі в 2009 р. також надано національний статус.

У складі закладу діють п'ять музеїв:

- Путивльський краєзнавчий музей (філія заповідника);
- Музей партизанської слави;
- Музей зброї та військової техніки;
- Музей монументального мистецтва тоталітарної доби «Парк тоталітарного періоду» в Спадщанському лісі;
- Музей горюньської культури та Монумент «Дзвін скорботи» в с. Нова Слобода.

Крім цього, в заповіднику функціонують наступні відділи:

- пам'ятко-охоронної роботи та археології;
- науково-освітньої роботи;
- сектор фондів (фондова колекція заповідника налічує понад 29 тис. музейних предметів);

- наукова бібліотека.

Основними *напрямами діяльності* Державного історико-культурного заповідника у м. Путивлі є науково-дослідна, фондова, експозиційна, науково-просвітницька, видавнича та пам'яткоохоронна робота.

Екскурсійні маршрути, розроблені науковими співробітниками, знайомлять відвідувачів з історичними та культурними пам'ятками стародавнього Путивля і його околиць.

Путивль є одним із найстаріших міст України, історія якого налічує понад 1000 років (рис. 2.2.). Ця територія ще із прадавніх часів завжди існувала, як контактна зона між різними культурами та народами. У період неоліту та навіть бронзи тут мешкали індоєвропейські та фіно-угорські племена, згодом – скіфи, балти, а на межі нашої ери з'явилися слов'яни [11, с. 123].

Рис. 2.2. м. Путивль у ХІХ ст.

Прадавній Путивль було засновано у Х столітті. Перша згадка про Путивль у письмових джерелах датується 1146 роком і міститься в давньому Іпатіївському літописі, у якому вона пов'язана з міжусобицями князів.

У XII-XIII століттях Путивль був одним із великих поселень на Чернігово-Сіверській землі. Місто було центром удільного князівства, а також важливим осередком багатьох ремесл та торгівлі, і звісно ж потужним оборонним форпостом, який відігравав значну роль у захисті України-Русі від кочових племен.

Путивль навіки увійшов до всесвітньо відомої пам'ятки української літератури – «Слово о полку Ігоревім». Тому що саме звідси у 1185 році розпочався похід сіверських князів який очолив князь Ігор Святославич проти половців, який став основою сюжету поеми. Найбільш ліричний момент не менш відомого твору під назвою «Плач Ярославни» – також пов'язаний з Путивлем.

Після монголо-татарської навали 1239 року Путивльщина опинилася під повною та жорсткою владою Золотої Орди на довгий час. У період з 1356 по 1500 роки ця територія входила до складу Великого князівства Литовського.

У період XV-XVI століть, ще до виникнення Запорізької Січі, сюди приходять козаки. Об'єднавшись із путивльськими служивими людьми, козаки починають нести свою військову службу на території *Путивльської фортеці*, а також на сторожах поблизу міста. *Путивльські козаки* брали участь у походах разом із запорозькими козаками проти татар. У 1556 році декілька загонів ратників та козаків із Путивля вирушили на Крим, об'єдналися на Дніпрі із козаками з Канівщини та здобули перемогу над турками та татарами біля Іслам-Кермену та Очакова.

У XVI столітті Сіверщина, включно з Путивльськими землями, була захоплена Московським царством. Путивль став *ключовим військовим форпостом* південно-західних кордонів Московії. Вже у першій половині XVII століття Путивль відігравав досить важливу та одну із головних ролей подій так званого «Смутного часу». Саме у 1605 році місто стало резиденцією самозванця Лжедмитра Першого, а вже у наступному році в Путивля розпочинається повстання, яке очолив Іван Болотніков. У цей період, на околицях Московського царства, виникав сильний спротив московській владі. Відомий історик М. Карамзін зазначав, що в Путивлі тоді ще «жив литовський дух», і місто стало

притулком для «злочинців, втікачів та опальних слуг» [11, с. 125].

У пізньосередньовічний і період раннього модерну – м. Путивль було одним із найбільших серед міст усієї Східної Європи. Площа міста та кількість проживаючого у ньому населення перевищувала такі міста, як, наприклад, м. Чернігів чи м. Київ. Саме у ці часи м. Путивль стає найважливішим *осередком торгівлі на міжнародному рівні*, а також розвинутим ремісничим осередком. Місто було важливим пунктом для торгових зв'язків між Московією, Річчю Посполитою, Османською Імперією, Валахією, Молдовою – все це сприяло економічному розвитку Путивля (рис. 2.3.).

Рис. 2.3. Стародавні ярмарки у м. Путивль

Путивль був не лише важливим політичним і військовим центром, але й потужним *духовно-релігійним осередком*. У місті здійснювали свою діяльність понад 20 церков та 4 монастирі. А вже ближче до середини XVII століття Путивль відвідали видатні церковні ієрархи, зокрема, патріарх єрусалимський преподобний Паїсій, патріарх із Константинополя преподобний Афанасій, а

також патріарх антиохійський преподобний Макарій. Саме Макарій, разом зі своїм секретарем Павлом Алеппським, який залишив найдетальніший на той час опис Путивля та «Країни Козаків», зробив значний внесок у історичні свідчення про місто (рис. 2.4.).

Рис. 2.4. Стародавнє зображення Мовчанського монастиря у м. Путивль

Путивль також відігравав досить важливу роль у так званій «*Визвольній війні*» яку очолював гетьман *Хмельницький Богдан*, оскільки всі місцеві козаки приєдналися до гетьманських військ. Тут місцеве населення ховалося від репресій, забезпечувало армію провіантом, зброєю та спорядженням.

Місто пов'язане з видатними діячами історії України: гетьманами Петром Конашевичем-Сагайдачним, Богданом Хмельницьким, Іваном Самойловичем і Іваном Мазепою, який володів значними маєтками на Путивльщині [25, с. 162].

На межі XVII-XVIII століть місто Путивль починало поступово втрачати своє оборонне та стратегічне значення, перетворюючись на спокійне провінційне

містечко, де переважало кустарне ремесло і торгівля.

У 1839 році в селі *Волокитине*, у маєтку поміщика Миклашевського Андрія (рис. 2.5.), була заснована перша на Лівобережжі порцелянова мануфактура, вироби якої до сих пір зберігаються в багатьох музеях по всьому світу.

Рис. 2.5. «Золоті Ворота» садиби Миклашевських с. Волокитине

У селі *Сафонівка* зберіглася родова садиба українського гетьмана Павла Скоропадського, а в селі *Кочерги* існувала економія родини Скоропадських.

Під час Української національної революції влада на Путивльщині неодноразово переходила від Центральної Ради до більшовиків, Гетьманату, а також під контроль УНР і денікінців. У лютому 1920 року тут спалахнули потужні селянські повстання проти більшовиків, для придушення яких було відправлено 7-му стрілецьку дивізію.

У роки Другої світової війни Путивльщина стала центром потужного руху опору. *Партизанське з'єднання* під керівництвом Сидора Ковпака і Семена Руднева здійснило героїчний рейд від Путивля до Карпат, а згодом – до річок Сан і Вісла [35].

Путивльщина здавна є місцем проживання *горюнів* – особливої етнічної групи, яка зберегла самобутню культуру, мову і традиції. *Горюньська культура* привертає увагу вітчизняних, а також зарубіжних дослідників (рис. 2.6.).

Рис. 2.6. Подвір'я горюньської садиби с. Нова Слобода

Сьогодні Путивль – невелике провінційне місто в Конотопському районі Сумської області України. Колишній районний центр. Розташоване на історичному Посем'ї над річкою Сейм. У місті розвинута харчова промисловість та туристична галузь, є краєзнавчий музей. Населення становить близько 15 тисяч жителів. Віддаленість від залізниці (24 км) не сприяє його розвитку і тому залишається малим містом, що зберігає велику історичну спадщину для майбутніх поколінь [35].

Повномасштабне вторгнення рф, яке розпочалось у лютому 2022 року, суттєво вплинуло на роботу Державного історико-культурного заповідника у м. Путивль. У період російської окупації заклад, незважаючи на небезпеку, продовжував свою діяльність. Співробітники здійснювали чергування та

працювали в дистанційному режимі. Не залишили робочі місця і музейні охоронці. У непростих умовах виконували свої обов'язки працівники музейного комплексу в Спадщанському лісі, де практично поряд сунули російські колони. Одинадцятого липня 2023 року об'єкти музейного комплексу в Спадщанському лісі зазнали ворожого обстрілу. Працівникам заповідника довелось ліквідувати його наслідки [23].

Головним завданням закладу в умовах воєнного стану стало збереження культурних цінностей, а також об'єктів культурної спадщини. Співробітниками заповідника було здійснено низку заходів, необхідних для збереження фондової колекції заповідника:

- закриття щитами вікон експозиційного приміщення;
- демонтаж музейної експозиції;
- виготовлення ящиків для пакування музейних предметів на випадок евакуації.

З Музею горюньської культури в с. Нова Слобода, розташованого на території громади, що особливо потерпає від ворожих обстрілів, евакуювали 450 експонатів.

Екскурсійне та індивідуальне відвідування музеїв та інших об'єктів заповідника майже припинилося. Помітно скоротилася кількість масових заходів. Однак в умовах воєнного часу просвітницька діяльність не повинна втрачати своєї актуальності. Зокрема, більшого значення набула робота в соцмережах. На сайт заповідника та на сторінку заповідника у фейсбуці протягом двох років викладено 292 історико-краєзнавчі матеріали, з якими ознайомилися близько 193 тис. осіб. У газеті «Путивльські відомості» було опубліковано 29 статей з історико-краєзнавчої тематики.

Продовжувалося комплектування фондів. За 2022-2023 роки фондова колекція заповідника поповнилася на 1203 музейні предмети. Серед них – важливі та необхідні для створення майбутніх експозицій предмети за темою «російсько-українська війна»; 80 авторських дошок та 80 робіт із серії ліногравюр «Слово о полку Ігоревім», 73 ліногравюри «Україна – 1933:

Кулінарна книга» – роботи заслуженого діяча мистецтв України М. Бондаренка; рідкісні вироби майстрів каменотесного промислу (XIX – поч. XX ст.) [23].

У 2022 році, у рамках програми допомоги музейним установам під час війни, фахівці Національного науково-дослідного реставраційного центру України провели обстеження стану збереженості фондової колекції заповідника. Реставраторами було визначено музейні предмети, які вимагають невідкладного консерваційного втручання або термінової реставрації, а також надано необхідні методичні рекомендації. Варто зазначити, що подібних комплексних обстежень музейних цінностей в заповіднику раніше не проводилося.

Тривала робота щодо подальшої розбудови експозиції *Музею «Парк тоталітарного періоду»*. З Полтавської та Сумської областей було доставлено 6 пам'ятників – Чапаєву, «Борцям за радянську владу», три бюсти Семена Руднева, а також бюст Радика Руднева, демонтовані відповідно до деколонізаційного та деколонізаційного законодавства.

Крім цього у музеї встановлено інформаційні стенди «Хто є хто в історії», де міститься правдиві відомості про керівників, державних та військових діячів колишнього СРСР. Така інформація сприяє усвідомленню відвідувачами ролі та значення цього музею. *Музей «Парк тоталітарного періоду»* має особливе значення для забезпечення науково обґрунтованої і виваженої інтерпретації вітчизняної історії XX століття.

А в експозиції *Музею зброї та військової техніки* відреставровано раритетний експонат – паровоз 1930-х років: виконано очищення поверхні від іржі, зварювальні роботи, фарбування [23].

Оскільки в післявоєнний період планується створення нової експозиції *Путивльського краєзнавчого музею*, співробітниками заповідника розпочато розробку концептуальних засад та тематичної структури майбутньої експозиції, а також підбір провідних експонатів.

Співробітники заповідника взяли активну участь у засіданнях робочої групи з *дерусифікації* та позбавлення наслідків колоніального минулого при виконавчому комітеті Путивльської міської ради. Більшість наданих пропозицій

щодо перейменування 37 назв вулиць міста та сіл громади було схвалено членами робочої групи та прийнято відповідне рішення на сесії.

Не припинялася і виставкова робота. Упродовж 2022-2024 років у заповіднику *створено 28 виставок*. Серед них найголовніші: фотовиставка до ювілею П. Скоропадського під назвою «Гідний роду свого»; художні виставки – «Фарби життя» (роботи відомих художників Сумщини: І. Василевського, І. Гапаченка, О. Чередниченка, О. Садовського та інших), виставка робіт учасників Всеукраїнського мистецького пленеру «Путивльська осінь»; виставка серії ліногравюр «Україна – 1933: кулінарна книга» Миколи Бондаренка, присвячена 90-м роковинам Голодомору – геноциду в Україні [23].

У цей складний для нашої країни період співробітники заповідника *долучилися до підтримки ЗСУ*. Для українських захисників плели маскувальні сітки, в'язали вовняні шкарпетки, виготовляли окопні свічки, борщові заправки та інші овочеві заготовки на зиму. Надано гуманітарну допомогу (грошові кошти) населенню Херсонської області, постраждалому від повені внаслідок підриву Каховської ГЕС.

У свою чергу заповідник також отримав *гуманітарну допомогу*. Від Штабу порятунку Л. Марущака, громадського об'єднання «Музей Майдану», Львівської обласної громадської організації «Тустань» надійшла пакувальна тара для музейних цінностей. Благодійною організацією «Центр допомоги мистецтву України», муніципалітетом Варшави та іншими благодійними фондами передано необхідні для забезпечення діяльності закладу в умовах війни два генератори, три зарядні станції, два ноутбуки тощо.

Охорона культурної спадщини – одне з найважливіших завдань, що стоїть перед закладом. Починаючи з 2012 року, спільними зусиллями заповідника та НДІ Археології національної академії наук України розпочалось проведення археологічних досліджень на території городищ раннього залізного віку Путивльського Посейм'я. Протягом 2012-2016 років під керівництвом к.іст.н., ст. наукового співробітника Інституту археології НАН України Д. Каравайка обстежено майже 30 об'єктів доби раннього заліза, розташованих в середній течії

р. Сейм. У 2016 році він очолив створену Путивльську археологічну експедицію. Наступного року розпочалися археологічні розкопки пам'ятки національного значення, городища скіфського часу поблизу с. Ширяєве, що тривали п'ять років поспіль. Однак, з початком війни городище опинилося в зоні бойових дій і подальші його дослідження стали неможливі [23].

Разом з тим, *збереження культурної спадщини* під час війни набуває ще більшого значення, тому археологічні розкопки не було призупинено. У 2022 році здійснено дослідження багаточислової пам'ятки – поселення в урочищі «Молокозавод» міста Путивль. При обстеженні схилів поселення в 2014 році виявлено кілька фрагментів кераміки ймовірно скіфського часу. А ось при розкопках 2022 року розчищено округлу яму, в її заповненні знайдено виключно матеріал раннього залізного віку. У період Київської Русі ця територія була посадом давнього міста Путивль. Життя тут існувало щонайменше з XII століття. На цій терасі не виявлено слідів руйнувань, спричинених ординським нашествям. До кінця XIII-XIV століття відноситься принаймні один археологічний об'єкт – піч. Майже уся територія у XVII ст. і пізніше активно використовувалася під забудову.

У 2023 році Путивльська експедиція провела археологічні дослідження городища й поселення біля с. *Воргол*. Під час розкопок виявлено споруди та господарські ями роменської археологічної культури, а також поодинокі об'єкти скіфського часу. Знахідки найдавнішого періоду представлені металевими та глиняними фрагментами знарядь праці та посуду IV століття до нашої ери. Наконечники стріл сарматського часу та чорнолощений посуд свідчать про те, що життя на городищі не припинялось і в більш пізній період. Різноманітнішими виявилися знахідки, що належали літописним сіверянам.

Державний історико-культурний заповідник у 2022 році взяв участь в організації та проведенні Інститутом археології НАН України *Всеукраїнської археологічної конференції «Лабіринти скіфської археології»*, присвяченої 70-річчю від дня народження українського археолога В. П. Білозора. За результатами конференції видано збірку наукових праць «Матеріали II

Всеукраїнської археологічної конференції «Путивльські читання» [23].

Чудовим і логічним підсумком десятирічних археологічних досліджень Путивльського Посейм'я стало видання у 2023 році монографії Дмитра Каравайка «Городища скіфського часу Путивльського Посейм'я». У праці узагальнено та систематизовано матеріали, отримані в ході розкопок. Загалом містяться відомості про 26 городищ скіфської доби Путивльського Посейм'я (це територія сучасних Конотопського і частково Шосткинського районів Сумської області). Висвітлено історію їх дослідження, топографію, охарактеризовано оборонні споруди. Окремий розділ присвячено Ширяївському городищу. Також описано та проаналізовано матеріали, знайдені в результаті археологічних розвідок та розкопок 2012 - 2021 років. Книга зацікавить не тільки фахівців-археологів, а й усіх, хто захоплюється історією рідного краю. Велика подяка за дослідження та збереження давньої історії нашого краю автору книги, археологу Дмитру Каравайку.

2.2. Обґрунтування концептуальної основи інноваційної стратегії розвитку екскурсійної справи історико-культурного заповідника у м. Путивль з урахуванням зарубіжного досвіду

Щоб запропонувати концепцію, для початку проаналізуємо *стратегії державно-приватного партнерства* в різних країнах з розвиненою галуззю туризму. В останні декілька років саме туристичний сектор отримав потужний розвиток по усьому цивілізованому світові, у тому числі й у нашій країні. Широкий діапазон міжнародних відносин є специфікою туристичної галузі. І саме розмаїття цих відносин часто стикаються зі складністю їхнього правового врегулювання. Відносини «турфірма-держава», «турист-держава» і «турист-турфірма» повинні бути повною мірою відрегульовані державним законодавством. Тут на перший план для туристичного бізнесу виступає детальне опрацювання законодавчих актів, яке передбачає охоплення кожного елемента таких відносин.

Нижче детально зупинимося на пріоритетності відносин «*турфірма-*

держава», які включають такий аспект, як державно-приватне партнерство у сфері туризму [16].

Ще однією формою сприяння розвитку туристичної галузі є *державне регулювання* та пряма чи непряма *фінансова підтримка національного туристичного продукту*. У країнах з розвиненою туристичною галуззю функціонують національні туристичні адміністрації, які зазвичай підпорядковуються міністерствам і відповідають за створення національних програм функціонування та розвитку туристичної справи. Назви таких установ відрізняються: у Великій Британії – British Tourist Authority, в Італії – це ENIT, в Ірландії організація має назву – Irish Board, в Іспанії – це Turespana, а в Норвегії – це NOTRA. Усі ці організації мають свої представництва за кордоном, займаються розробкою програм для залучення туристичних потоків та надають туристичну інформацію.

Проводячи аналіз досвіду зарубіжних країн, який є наявним на сьогоднішній день, з правового регулювання туризму можна виділити *два основні підходи*:

1) Державне регулювання скасовано (наприклад США) та суб'єкти туристичного ринку фактично відпущені на саморегулювання;

2) Держава регулює цей ринок використовуючи одну з моделей: а) регулюванням займаються спеціально створені цих цілей органи; б) регулювання відносять до компетенції якого-небудь багатопрофільного міністерства чи його аналога [20].

В даний час туристський потенціал КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» *не використовується повною мірою*. За даними експертів, рекреаційна ємність території складає до 100 тис. туристів на рік. Одним з важливих аспектів стає недостатнє просування туристичного продукту заповідника на внутрішньому та міжнародному туристському ринках.

Щодо концептуальної основи інноваційної стратегії розвитку екскурсійної справи історико-культурного заповідника у м. Путивль з урахуванням зарубіжного досвіду, вважаємо за доцільне запропонувати *альтернативну*

концепцію стратегії державно-приватного партнерства, що базується на теорії, запропонованої знаменитим американським економістом Дж. М. Кейнсі. Ця теорія була реалізована на практиці в передвоєнні роки в США в період перебування при владі Ф. Д. Рузвельта: під час підйому економіки зростання податків має відставати від зростання доходів, а під час спаду економіки падіння доходів має відставати від падіння податків [43]. Є й інші висловлювання цих же історичних особистостей на ту саму тему, зміст яких полягає в тому, що небагата людина повинна платити податків стільки, скільки вона сама вважає для себе допустимою платити. Із історії відомо, що впровадивши цю теорію в практику США у передвоєнні роки (близько 1938 р.), Рузвельт домогся різкого підйому економіки країни [40].

На нашу думку, інноваційна стратегія розвитку екскурсійної справи, як новий напрямок діяльності історико-культурного заповідника у м. Путивль, повинна враховувати *економічні умови розвитку*, а також призводити до *виникнення нових напрямків діяльності*.

Альтернативна концепція стратегії державно-приватного партнерства полягає в інформуванні дрібних і середніх підприємців, що спеціалізуються на обслуговуванні в'їзного турпотoku, про можливість мінімізувати податковий тягар на свої підприємства та переваги легальної роботи. Це інформування можливо здійснювати шляхом розміщення оголошень на офіційних сайтах, що підтримують державні послуги, сайтах адміністрації та податкових органів.

Для підприємства, у свою чергу, вступ до такого роду взаємовідносин в межах *державно-приватного партнерства*, буде оптимізацією вирішення завдань, що стоять перед ним і можливістю на цій базі їх інноваційного розвитку. Наприклад: можливість отримання більш дешевих кредитів для свого інтенсивного та екстенсивного розвитку, можливість участі у міжнародних виставках, ярмарках з метою просування своїх продуктів, можливість укласти юридично значущі угоди з турагентами та туроператорами тощо [31].

Пропозиція стратегії *має супроводжуватися* методичним забезпеченням та алгоритмом для оптимального вирішення завдань, що стоять перед

підприємством з одного боку і перед державою – з іншого.

У загальних висновках до 2 розділу нашої кваліфікаційної роботи, ми можемо зазначити наступне: проаналізувавши діяльність КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» у наданні екскурсійних послуг, ми дійшли до висновку, що повномасштабне вторгнення рф досить суттєво вплинуло на роботу даного підприємства. У період російської окупації заклад продовжував свою діяльність; співробітники здійснювали чергування та працювали в дистанційному режимі. У непростих умовах виконували свої обов'язки працівники музейного комплексу в Спадщанському лісі. Екскурсійне та індивідуальне відвідування музеїв та інших об'єктів заповідника майже припинилося. Помітно скоротилася кількість масових заходів. Однак в умовах воєнного часу просвітницька діяльність не втратила своєї актуальності. Зокрема, більшого значення набула робота в соцмережах. На сайт заповідника та на сторінку заповідника у фейсбуці протягом двох років було викладено багато історико-краєзнавчих матеріалів, а у газеті «Путивльські відомості» була опублікована значна кількість статей з історико-краєзнавчої тематики.

Також ми дослідили, що в даний час туристський потенціал КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» не використовується повною мірою. За даними експертів, рекреаційна ємність території складає до 100 тис. туристів на рік. Одним з важливих аспектів стає недостатнє просування туристичного продукту заповідника на внутрішньому та міжнародному туристському ринках. Щодо концептуальної основи інноваційної стратегії розвитку екскурсійної справи історико-культурного заповідника у м. Путивль з урахуванням зарубіжного досвіду, вважаємо за доцільне запропонувати альтернативну концепцію стратегії державно-приватного партнерства, що базується на теорії, запропонованої знаменитим американським економістом Дж. М. Кейнсі. На нашу думку, інноваційна стратегія розвитку екскурсійної справи, як новий напрямок діяльності історико-культурного заповідника у м. Путивль, повинна враховувати економічні умови розвитку, а також призводити до виникнення нових напрямків діяльності.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ В ДІЯЛЬНОСТІ КЗ СОР «ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК У М. ПУТИВЛЬ»

Інновації в екскурсійній справі нами розуміються як принципово нові за тематикою та якості маршрутів й екскурсійних розробок. Інноваційними наразі можуть бути ті, що були вдосконалені (класичні), або нові екскурсії й послуги. *Інноваційний процес* – єдність наукових, технологічних, організаційних, економічних заходів, у результаті яких відбувається створення інноваційного продукту [32, с. 24].

Екскурсійний продукт може називатись інноваційним лише *за умов* коли використовуються новітні технології, принципово нові прийоми та методи його створення і звісно ж впровадження. В розробці *інноваційного продукту* для екскурсійної справи завжди беруть участь такі фахівці, як маркетологи або спеціалісти із реклами, професійні гіді-екскурсоводи, а також науковці, представники культури та мистецтва.

Розвитку деяких форм екскурсій сприяла науково-технічна революція. За допомогою новітніх цифрових технологій розробляються віртуальні екскурсії, екстремальні тури, мультимедійні програми, віртуальні гіді.

Інноваційна діяльність у сфері екскурсійної справи розвивається в наступних напрямках [15]:

- розробка та впровадження нових туристичних продуктів, а саме екскурсій різних форм та на різноманітні тематики;
- використання новітніх технологій при розробці традиційних продуктів, як приклад: розробка екскурсії по горах з електронним аудіо-гідом або екскурсії з елементами екстремального туризму з використанням одягу та взуття з нових матеріалів;
- залучення нових туристичних ресурсів, які раніше не розглядались як туристичний потенціал, наприклад, екскурсії на повітряних шарах, підводних

човнах або космічних кораблях;

- проведення маркетингових досліджень на новому соціально-культурному рівні, наприклад, за програмою «зближення до клієнта», тобто з урахуванням індивідуального запиту кожного потенційного туриста;

- розробка й безпосереднє впровадження принципово нових за своєю формою екскурсій (комплексних), як приклад: включення у оглядову міську екскурсію театралізованих елементів, в археологічну екскурсію – участь в розкопках і камеральних роботах.

Всесвітня туристична організація (ВТО) вважає, що сьогодні проблема вдосконалення туристичних програм і форм обслуговування усіх туристів являється однією із найбільш актуальних. На щорічних конференціях з туризму вирішуються питання розробки і безпосереднє впровадження найбільш різноманітних за характером туристичних нововведень, у тому числі екскурсійних [41].

Опитування, які проводили дослідники останні декілька років показали, що *найбільш затребуваними були:*

- екскурсії пізнавального характеру по містам і паркам;
- екскурсії з включенням елементів екстремального туризму;
- екскурсійні круїзи;
- екологічні екскурсії;
- театралізовані музейні та загородні заходи;
- екскурсії пригодницького характеру;
- анімаційні екскурсії;
- комплексні міські та загородні екскурсії [18].

Розглянемо більш детально види та форми інноваційних екскурсій, які є найбільш затребуваними на сьогодні не тільки в Україні, а і за її межами, а також які ***можуть бути впроваджені у діяльність КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль».***

Одним із перспективних та передових інноваційних напрямів в екскурсійній справі є *анімація*, яка передбачає «оживлення» історичних чи

персонажів літературних творів й пряме залучення туристів до дій. *Анімація в туризмі* – це розробка та проведення спеціальних програм, що входять як складова частина у туристичні екскурсійні маршрути. Прикладом *анімаційних програм*, що можуть бути впроваджені в екскурсійну діяльність КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль», можуть бути:

- музейні історичні театралізовані шоу, що відрізняються від звичайної музейної екскурсії з театралізованими елементами і є виставою, в яку протягом усього часу залучені екскурсанти. Під час подібних шоу експонати музею, наприклад, стародавні тварини або люди, середньовічні лицарі та пані, «оживають» і за допомогою костюмів та інших предметів відповідної історичної епохи дають гостям уявлення про той час, який вони зображають;

- костюмовані бали з історичними персонажами, що дають гостям можливість не лише відчувати себе представниками іншої епохи чи країни, а й навчитися старовинним танцям, традиційним бальним іграм та світському етикету;

- інтерактивні вікторини, розроблені за певною темою, які полегшують сприйняття історичної чи іншої інформації, що робить екскурсію більш живою та цікавою. Такі вікторини передбачають живе спілкування, можливість проявити себе під час екскурсії, перевірити свої знання та здібності;

- фестивалі історичної реконструкції, що залучають до театралізованої дії гостей та надають їм унікальну можливість не лише стати учасниками історичної події, а й самим спробувати свої сили, наприклад, у рукопашному бою, кінних змаганнях або у стрільбі лука;

- театралізовані міські екскурсії, які стали можливими при якісній зміні підходу методистів-розробників до організації та проведення екскурсії.

Анімаційна робота відбувається за приблизно такою схемою: облік інтересів туристів – включення елементів театралізації – перетворення гостей на безпосередніх учасників екскурсії – нові пропозиції та програми. У своїй роботі аніматори тісно співпрацюють із професійними екскурсоводами, з фольклорними та іншими творчими колективами, з організаторами карнавалів та

фестивалів, із музейними працівниками, із центрами дозвільної діяльності [42].

Для анімаційних екскурсій складають спеціальні сценарії, що передбачають усі нюанси заходу, починаючи від подробиць маршруту та до запрошення фахівців у галузі розваг.

Театралізація стала найпопулярнішим інноваційним напрямом у міському туризмі. Багато туроператорів спільно з музейними працівниками, педагогами та психологами розробляють захоплюючі екскурсії, в яких велике місце займає подієвий туризм.

Головна умова ефективності *театралізованих екскурсій* є високий науковий рівень історичних реконструкцій. Театралізовані анімаційні проекти дають унікальну можливість перенестися на якийсь час в іншу історичну епоху, стати учасником цікавих подій, отже, краще дізнатися про особливості того чи іншого регіону та періоду історії.

Нововведення у музейних екскурсіях. Впровадження інновацій у музейну діяльність тісно пов'язане із розвитком загального рівня мистецьких, історичних та тематичних музеїв нашої країни. Для музейної практики характерні такі основні нововведення, як поміщення в експозицію електронних макетів тварин, що вимерли або реально існують, театралізація, проектний метод, рольова гра, комп'ютерні чи аудіо-гиди по експозиції. Крім того, музеї щороку створюють принципово нові екскурсійні програми, спрямовані на залучення різноманітних груп відвідувачів, доповнюючи їх *інноваційними елементами*, такими як мультимедійні відеоролики, 3D-фільми та театралізовані вистави, комп'ютерні ігри тощо [12].

В екскурсійну діяльність КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль», можна включати й *музейні театралізовані свята* – які є найпоширенішими і вже стали популярні на туристичному ринку для дорослих відвідувачів і для дитячих груп. Найчастіше театралізовані вистави приурочують до певних календарних дат – свята врожаю, Нового року, Різдва, Великодня, Дня міста, Ночі музеїв тощо.

Театралізація народних та державних свят на основі експозиції музею

займає міцні позиції серед інших інноваційних музейних проєктів. У традиційну оглядову або тематичну екскурсію музеєм включаються як складова частина театралізовані елементи – міні-вистави, костюмовані бали, чаювання з історичними персонажами та інше. Буває так, що екскурсії майже повністю перетворюються у театралізовані дійства, але водночас зберігають пізнавальну значимість. Важливою *відмінністю театралізованих вистав у музеях* від інших подібних шоу є використання тематичних виставок, знайомство з рідкісними і навіть унікальними експонатами, внаслідок чого екскурсанти народжують почуття гордості за свою країну, повагу до традицій предків.

На нашу думку в екскурсійну діяльність КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль», можна також впроваджувати *музейні екскурсії з елементами рольових ігор*, найпоширенішими темами яких є *історичні події*. Екскурсантам пропонується вибрати собі за смаком костюм епохи, в яку вони збираються здійснити подорож, і приміряти на себе, наприклад, роль середньовічного лицаря, первісної людини, царської особи і таке інше. Відповідно до епохи, екскурсанти беруть участь у турнірах, вчаться вибивати іскру з кременю, пробують свої сили у оволодінні правилами придворного етикету. Рольові ігри супроводжуються пізнавальною історичною екскурсією.

Для КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль», наприклад, також можна розробити та проводити *екскурсію містом*, де екскурсантам можна запропонувати відчувати себе учасниками подій, пов'язаних із «Смутними часами» або участі України та її визвольного руху часів II Світової війни.

В екскурсійну діяльність КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль», можна включати *програми в рамках «оживлення музею»* – це такі інноваційні проєкти, які прийняті в багатьох музеях країни. Суть їх у тому, що безпосередньо на звичній музейній експозиції чи на території музейних садибних комплексів відбувається «оживленням» експонатів. Під час екскурсії для відвідувачів грає оркестр, оркестранти одягнені у старовинне вбрання, середньовічний художник малює портрети відвідувачів тощо. Наразі

відновлюється зовнішній вигляд багатьох старовинних садиб, вони стають такими, як були до доби радянщини. У садибах відновлюють стайні, як це було за старих господарів, розводять сади, розбивають клумби, організують ремісничо-мистецькі майстерні. Програми з «оживленням» минулого змінюють ставлення до нерухомих музейних експозицій, залучають до музею дітей та молодь. За допомогою експонатів, що «ожили», відвідувачі мають унікальну можливість перенестися на кілька століть тому в часі.

Нововведення у міських екскурсіях. Наприклад, у м. Суми з 2023 р. було розроблено та впроваджено екскурсію містом із назвою «Містичні Суми», яка мала на меті продемонструвати цікаві історичні та архітектурні об'єкти в центрі міста, пов'язавши їх із містичними, аномальними чи паранормальними явищами. Розробники цього інноваційного туристичного продукту представили екскурсії як джерело нової цікавої інформації про давно відомі місця та об'єкти міста Суми. Інноваційним моментом був не лише дещо несподіваний погляд на звичні об'єкти екскурсійного показу, а й елементи театралізації. Так, в екскурсії, розробленій студентами та викладачами Сумського національного аграрного університету, передбачається прогулянка містом із екскурсоводом в образі купця кінця ХІХ ст., який захоплено розповідає про історію міста. Також на об'єктах показу знаходяться окремі екскурсоводи, в костюмах та із атрибутикою людей, які жили чи працювали в певні історичні періоди саме в цих екскурсійних об'єктах. *Подібну екскурсію*, тільки на іншу тематику можна проводити фахівцями КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» на екскурсійних об'єктах, які належать заповіднику.

Елементи інновації у тематичних екскурсіях містом. Інноваційним напрямком у міських екскурсіях є створення міні-турів одним унікальним об'єктом – театром, старовинним особняком, парком, бульваром тощо. У таких інноваційних екскурсіях традиційний огляд об'єктів доповнюється інтерактивними ігровими елементами, зокрема загадками, вікторинами та іграми, а також несподіваним включенням панорамного показу, використанням комп'ютерних технологій, відвідуванням театральних лаштунків або технічних

приміщень особняка та інше [39]. Наприклад, в історичну екскурсію містом Ромни (Сумської області) включено участь в археологічних розкопках за містом з можливістю самостійної спроби розшифрувати стародавні написи чи малюнки на археологічних знахідках.

Останнім часом стали популярними *кулінарні пізнавально-розважальні екскурсії*. Наприклад, туроператори Закарпаття пропонують екскурсантам гастротури гірськими районами Закарпатської області. Екскурсоводи розповідають про сорт меду чи вина, бринзи чи інших традиційних для даної місцевості смаколиків, а потім пригощають гостей різними наїтками, про які йшла розповідь. Зазвичай такі пригощання проходять у спеціально обладнаних місцях, таких як колиби, винні підвали, дегустаційні зали, які розташовуються в мальовничих місцях Карпатських гір. Подібні *екскурсії із дегустаціями* можна влаштовувати і на деяких об'єктах КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль», таких як Спадщанський ліс чи Музей горюньської культури – із майстер-класом приготування та дегустацією традиційних «горюньських страв».

Дитячі інноваційні міські екскурсії. У звичні оглядові екскурсії вставляються незвичайні епізоди, які викликають у дітей підвищений інтерес. Це може бути гра-вікторина чи театралізована вистава, проведення під час екскурсії майстер-класів чи дегустацій. Для КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль», наприклад, можна розробити **інноваційну екскурсію для маленьких ласунів**. Після пізнавальної екскурсії містом Путивль дітей можна привезти до затишного міського кафе, де під час чаювання з солодошами та медом вони дізнаються багато цікавого з історії кулінарії даного регіону.

Також великою популярністю у дітей користуються *екскурсії-квести*. Можна розробити *міні-вікторини для дітей різного віку*, і під час оглядової або тематичної екскурсії містом діти самостійно знаходять відповіді на запитання, які видаються на початку екскурсії. Наприклад, на початку екскурсії Путивлем дітям пропонується порахувати, скільки пам'ятників чи інших згадок про героїв «Слова про полк Ігорева» вони побачать під час екскурсії. Після закінчення

оповідання екскурсовода діти діляться своїми відповідями і разом дізнаються багато цікавих фактів про історію, описану в цьому стародавньому літописі. *Інтерактивні елементи* (питання, загадки, міні-ігри, театральні ходи) дозволяють активізувати увагу дітей, викликати глибший інтерес до історії міста.

Нововведення у заміських екскурсіях. Екскурсії, що проводяться за межею міста – у природних чи дендропарках, заповідниках, – останнім часом стали використовувати інноваційні елементи. Традиційні пізнавальні екскурсії доповнюються відвідуванням розташованих на території парків виставок, музеїв, включенням комп'ютерних мультимедійних роликів, пізнавальних фільмів. Під час заміської прогулянки екскурсанти стають безпосередніми учасниками театралізованих дій, вистав, відвідують майстерні з виробництва предметів декоративно-ужиткового мистецтва, де їм надається можливість самостійно випробувати власні сили. В екскурсію мальовничими природними місцевостями включаються такі інноваційні елементи, як катання на повітряній кулі, політ на гелікоптері, пірнання на дно озера або в морську глибину, майстер-класи із приготування їжі або виготовлення сувенірної продукції.

В екскурсійну діяльність КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» можна розробити та впровадити *заміські інтерактивні екскурсії у Спадщанському лісі*. Туристи, які приїжджають оглянути музейні комплекси лісу, можуть брати участь у пізнавальних екскурсіях, а потім їм можна пропонувати спробувати зайнятися обробкою дерева, виготовленням гончарних виробів або прикрас з дерева чи кістки. Для бажаючих екскурсія Спадщанським лісом доповнюється ночівлями біля вогнища та екстремальними видами туризму – поїздками на джипах чи кінний похід партизанськими стежками.

Технологічні нововведення у екскурсіях. У комп'ютерне століття культурна сфера, зокрема туризм та екскурсійна діяльність, не могла залишитися без серйозних нововведень.

Віртуальний музей. Багато музеїв світу створили свої власні віртуальні екскурсії, в ході яких кожен охочий може оглянути експозиції, побувати на

рідкісній виставці, детально ознайомитись з унікальними експонатами з будь-якої тематики. Всі віртуальні екскурсії забезпечені численними фотографіями та короткими цікавими описами об'єктів, що входять у маршрут. **Віртуальні експозиції деяких музеїв** може розробити і КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» за рахунок грантових коштів або державних інвестицій.

Електронний екскурсовод музеєм. В експозиціях деяких музеїв встановлені комп'ютерні сенсорні екрани, за допомогою яких будь-який відвідувач може ознайомитися з історією створення музею, отримати інформацію про кожен експонат, що його зацікавив. Іноді комп'ютерний гід «супроводжує» екскурсантів, розповідаючи про кожен залу експозиції зі встановлених моніторів. Таке **нововведення теж можливо розробити та впровадити**, наприклад, **в Краєзнавчому музеї КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль».**

Оптимальні програми обслуговування розробляються фахівцями в рамках інновацій у туризмі з урахуванням потреб клієнтів та тематики організованих турів та заходів [34].

Отже, підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити висновки про те, що екскурсійні програми є складовою культурного перебування у місті будь-якої туристської групи. Наприклад, для ділових туристів пропонуються оглядові або тематичні екскурсії, пов'язані з професією (для медиків – екскурсія архітектурними об'єктами, пов'язаними з історією медицини, для викладачів – екскурсія з відвідуванням будівель стародавніх навчальних закладів, для музикантів чи митців – екскурсія з оглядом будівлі палацу культури чи мистецтва та відвідуванням концертної зали і таке інше). В оптимальних програмах екскурсійного обслуговування обов'язково враховуються територіальні особливості маршруту. Наприклад, у великому місті краще панорамний огляд, ніж стояння у вуличних дорожніх пробках, а в невеликому провінційному містечку краще розробити пішохідний прогулянковий маршрут.

Всі додаткові елементи екскурсії (зустрічі, міні-вистави, театралізовані

включення) розробляються таким чином, щоби разом вони становили єдиний культурно-пізнавальний комплекс. При реалізації екскурсій у рамках оптимальних програм обслуговування величезну роль грають професіоналізм екскурсовода, його знання маршруту, вміння імпровізувати, перебудовуватись на ходу та знаходити контакт із групою.

Нами пропонується впровадити такі види інноваційних технологій екскурсійної справи в діяльність КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль», як:

1. Анімаційні програми (музейні історичні театралізовані шоу, костюмовані бали з історичними персонажами, інтерактивні вікторини, фестивалі історичної реконструкції, театралізовані міські екскурсії).

2. Нововведення у музейних екскурсіях такі як музейні театралізовані свята (приурочені до певних календарних дат – свята врожаю, Дня Незалежності, Нового року, Різдва, Великодня, Дня міста, Ночі музеїв тощо).

3. Музейні екскурсії з елементами рольових ігор, найпоширенішими темами яких є історичні події (екскурсантам можна запропонувати відчувати себе учасниками подій, пов'язаних із «Смутними часами» або участі України та її визвольного руху Другої Світової Війни.

4. Програми в рамках «оживлення музею» – це такі інноваційні проекти, які прийняті в багатьох музеях країни. Суть їх у тому, що безпосередньо на звичній музейній експозиції чи на території музейних садибних комплексів відбувається «оживленням» експонатів за допомогою яких відвідувачі мають унікальну можливість перенестися на кілька століть тому в часі.

5. Нововведення у міських екскурсіях (костюмовану екскурсію із багатьма історичними персонажами по об'єктах де ці персонажі жили, працювали чи відпочивали).

6. Екскурсії із дегустаціями (у Музеї горюньської культури проводити майстер-класи із приготування або просто дегустації традиційних «горюньських страв»).

7. Інноваційні екскурсії для маленьких ласунів (після пізнавальної

екскурсії містом Путивль дітей можна привезти до затишного міського кафе, де під час чаювання з солодощами та медом вони дізнаються багато цікавого з історії кулінарії даного регіону).

8. Екскурсії-квести або традиційні екскурсії із міні-вікторинами для дітей різного віку (під час оглядової або тематичної екскурсії містом діти самостійно знаходять відповіді на запитання, які видаються на початку екскурсії).

9. Нововведення у замських екскурсіях, такі як замські інтерактивні екскурсії у Спадщанському лісі (екскурсантам можна пропонувати спробувати зайнятися обробкою дерева, виготовленням гончарних виробів або прикрас з дерева чи кістки, а для бажаючих доповнити екскурсію ночівлею біля вогнища та екстремальними видами туризму – поїздками на джипах чи кінний похід партизанськими стежками).

10. Віртуальні експозиції деяких музеїв (наприклад Краєзнавчого музею), а також «електронний екскурсивод» музеєм, які можна розробити за рахунок грантових коштів або державних інвестицій.

ВИСНОВКИ

1. У даній кваліфікаційній роботі нами були розглянуті теоретичні основи інноваційної діяльності підприємств туристичної галузі. Ми дійшли до висновку, що будь-які види інновацій виникають як відповідь на нові потреби ринку. Інноваціями в туризмі називають комплексні різноманітні культурно-дозвілєві заходи, які обов'язково мають у своїй структурі новий компонент, а ще передбачають абсолютно новітню форму їх проведення та такі, що формують попит на будь-якій новий продукт туристського ринку та ринку послуг. Як правило, інновації в туризмі несуть позитивну спрямованість, задовольняючи потреби туристів-споживачів у отриманні нових знань, розширенні кругозору, знайомстві з укладом життя та культурою іншої місцевості, зміні звичної обстановки, лікуванні та самоосвіті. З іншого боку, інновації, що зачіпають туристську галузь, позитивно відбиваються на інфраструктурі регіону і ведуть до підвищення рівня життя місцевого населення. Нами було визначено, що загальний розвиток туризму, а також екскурсійного обслуговування, значною мірою залежить від розробки та впровадження інноваційних технологій, які сприяють розширенню споживчих характеристик і підвищенню якості екскурсійного продукту, а також вдосконаленню обслуговування потенційних клієнтів. Інновації в екскурсійному обслуговуванні на сучасному етапі розвитку туризму спрямовані на створення нових продуктів або модифікацію існуючих, забезпечуючи їх повну відповідність стандартам якості та очікуванням потенційних споживачів (туристів та екскурсантів).

2. Було проаналізовано особливості методичних підходів до формування та впровадження інноваційної діяльності у роботу КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль». Аналіз діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» у наданні екскурсійних послуг показав, що повномасштабне вторгнення РФ досить суттєво вплинуло на роботу даного підприємства. У період російської окупації заклад продовжував свою діяльність; співробітники здійснювали чергування та працювали в

дистанційному режимі. Екскурсійне та індивідуальне відвідування музеїв та інших об'єктів заповідника майже припинилося. Помітно скоротилася кількість масових заходів. Однак в умовах воєнного часу просвітницька діяльність не втратила своєї актуальності. На сайт заповідника та на сторінку заповідника у фейсбуці протягом двох років було викладено багато історико-краєзнавчих матеріалів, а у газеті «Путивльські відомості» була опублікована значна кількість статей з історико-краєзнавчої тематики.

Також ми зробили обґрунтування концептуальної основи інноваційної стратегії розвитку екскурсійної справи історико-культурного заповідника у м. Путивль з урахуванням зарубіжного досвіду: вважаємо за доцільне запропонувати альтернативну концепцію стратегії державно-приватного партнерства, що базується на теорії, запропонованої знаменитим американським економістом Дж. М. Кейнсі. На нашу думку, інноваційна стратегія розвитку екскурсійної справи, як новий напрямок діяльності історико-культурного заповідника у м. Путивль, повинна враховувати економічні умови розвитку, а також призводити до виникнення нових напрямків діяльності.

3. Проаналізувавши організацію діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль» ми дійшли до висновків, що інноваційні технології екскурсійної справи у цьому комунальному закладі майже не використовуються. Розробка екскурсійних маршрутів, а також їх організація та проведення знаходяться на досить низькому та застарілому, в плані інновацій, рівні. Через це, на підставі детального аналізу діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль», а також враховуючи розглянутий у роботі зарубіжний досвід, нами були запропоновані практичні рекомендації, щодо впровадження в екскурсійну справу діяльності даного комунального закладу інноваційних технологій, які детально описані у третьому розділі кваліфікаційної (магістерської роботи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баженова С., Пологовська Ю., Бикова М. Реалії розвитку туризму в Україні на сучасному етапі. *Наукові перспективи*. 2022. №5 (23). С. 168-180.
2. Баюрко Н. Інновації в туризмі та їх вплив на підготовку майбутніх фахівців туристичної галузі. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. №9-10. С. 123-124. <http://doi.org/10.24139/2312-5993/2022.09-10/122-133>
3. Вдовічен А. А., Вдовічена О. Г. Модель управління розвитком туристичного бізнесу території на інноваційному підході. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. №2. С. 9-20.
4. Влащенко Н. М., Тонкошкур М. В. Інноваційні технології в туризмі : навч. посібник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. 214 с.
5. Вишневська Г. Впровадження інноваційних технологій в індустрії туризму. *Культурологічна думка*. 2022. №11. С. 231-239.
6. Глєбова А. О. Інформаційно-інноваційні технології в процесах туристичного обслуговування територій. *Глобальні та національні проблеми економіки*. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/48.pdf> (дата звернення: 05.06.2024 р).
7. Дідченко О. І. Сутність та класифікація інновацій. URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/evzdia_4_048.pdf (дата звернення: 05.06.2024 р.)
8. Захарченко В. І., Корсікова Н. М., Меркулов М. Н. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформаційної економіки : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 448 с.
9. Зибарева О. В., Мельниченко Г. М., Чечетова-Терашвили Т. М., Чечетова Н. Ф. Інноваційний розвиток туризму в регіоні: проблеми і можливості. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Серія «Економічні науки»*. 2020. Вип. 1-2. С. 99-109. <http://doi.org/10.34025/2310-8185-2020-1.77-2.78.08>
10. Зубехіна Т., Ольхова-Марчук Н., Кушнір В. Сучасні тенденції застосування інноваційних технологій у туристичній сфері. *Вісник Київського*

національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. 2021. №4 (2), С. 181-188. <https://doi.org/10.31866/2616-7603.4.2.2021.249696>

11. Євенко Ю. С., Радченко Е. Є. Сумщина – край, що чарує та надихає. Суми : РВО «Шоколад»; ВПП «АС-Поліграф», 2017. 308 с.

12. Крайнюк Л. М., Полчанінова І. Л., Покогодна М. М., Влащенко Н. М. Digital-інновації в секторі туризму та гостинності Харківського регіону. *Бізнес Інформ.* 2020. №7. С. 100-112. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-7-100-112>

13. Лабораторія інноваційних технологій в туризмі. Інтернет-ресурс. URL: <http://www.liet.lviv.ua/redakce/index.php?clanek=588&lanG=uk&slozka=635&> (дата звернення: 21.03.2024 р.)

14. Лагодієнко В. В., Меліх О. О., Саркісян Г. О. Інноваційний вплив на регіональні туристичні ринки. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки».* 2020. №1. С. 366-377. DOI: <https://doi.org/10.31359/2312-3427-2020-1-366>

15. Лисюк Т., Ройко Л., Білецький Ю. Цифрові інноваційні технології у сфері туризму України. *Економіка та суспільство.* 2023. №52. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-36> (дата звернення: 03.04.2024 р.)

16. Лотиш О. Я. Стратегічний аналіз і оцінка можливостей інноваційного розвитку туристичної галузі України. *Ефективна економіка.* 2019. №8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5717> (дата звернення: 14.05.2024 р.)

17. Мазаракі А. А., Мельниченко С. В., Михайліченко Г. І., Ткаченко Т. І. Інновінг в туризмі : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 532 с.

18. Мельниченко С. В. Інформаційні технології в туризмі : теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Запорізького національного університету.* 2016. №2 (6). С. 129-138.

19. Мігун П. А. Теоретичні аспекти планування інноваційної діяльності на підприємстві. *Ефективна економіка : зб. наук. праць університету. Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету.* URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2628> (дата звернення: 05.04.2024 р.)

20. Мізюк Б. М., Полотай Б. Я. Особливості запровадження інновацій у туристичній індустрії. *Вісник Львівського торговельно-економічного*

університету. *Економічні науки*. 2022. Вип. 51. С.45-49.

21. Миронов Ю.Б. Особливості інноваційної діяльності у сфері туризму. *Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки»*, м. Львів, 18-19 травня 2017 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. С.771-772.

22. Моїсеєва Н. І. Інноваційний розвиток туристичної сфери регіону: теорія, методологія, практика. Миколаїв : ФОП Швець В. М., 2018. 330 с.

23. Офіційний сайт Державного історико-культурного заповідника у м. Путивлі. URL: <http://putivl-zapovidnyk.pp.ua/> (дата звернення: 05.07.2024 р.)

24. Пилипенко О. С. Напрями вдосконалення розвитку сфери туризму на засадах інноваційних маркетингових технологій. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 47. Ч. 1. С. 147-150. <https://doi.org/10.32843/bses.47-27>

25. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Київ : Інститут географії НАН України, 2019. 208 с.

26. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 №40-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 03.06.2024 р.)

27. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 08.09.2011 №3715-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (дата звернення: 03.06.2024 р.)

28. Про формування бази даних інвестиційних та інноваційних програм і проєктів, міжнародних інвестиційних та інноваційних програм і проєктів, у виконанні яких беруть участь вітчизняні державні підприємства в рамках міжнародного інноваційного співробітництва, а також відповідних грантів : Наказ Державного агентства України з інвестицій та інновацій від 17.03.2008 №13. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0278-08> (дата звернення: 03.07.2024 р.)

29. Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері : Розпорядження КМУ від 10 вересня 2012 №1687-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/691-2012-%D1%80> (дата звернення:

03.07.2024 р.)

30. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року» від 16.03.2017 р. №168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p#Text> (дата звернення: 21.05.2024 р.)

31. Савіцька О. П., Савіцька Н. В. Сучасні тренди інноваційного розвитку сфери туризму в Україні. *Бізнес Інформ*. 2021. №9. С. 124-130. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-9-124-130>

32. Смочко Н. М. Інноваційні технології в туризмі : навчальний посібник. Мукачево : МДУ, 2021. 253 с.

33. Снігур К. В., Романуха О. М., Ніколайчук О. А., Богатирьова Г. А. Організація туристичної діяльності: методика та практика : навч. посіб. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2020. 159 с.

34. Ткачук Т. М. Віртуальні франчайзингові туристичні мережі світу. *Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право*. 2018. №1. С. 72-85.

35. Український спектр: он-лайн видання. URL: <https://uaspectr.com/2020/10/22/istoriya-instagram/> (дата звернення: 06.05.2024 р.)

36. Фалько Є. А. Аналіз інфраструктурного забезпечення розвитку інформаційних послуг у міжнародному туризмі. *Економічний простір*. 2014. №92. С. 78-89.

37. Федулова Л. І. Інноваційна економіка : підручник. Київ : Либідь, 2023. 480 с.

38. Філіпенко А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації : навч. посібник. Київ : Знання України, 2022. 316 с.

39. Яровий В. Ф. Формування організаційно-економічного механізму функціонування підприємств галузі туризму на засадах інтеграції. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. Випуск №6 (62). С. 53-56.

40. Baum T. G. Skills and training for the hospitality sector. *University of Strathclyde Glasgow*. URL: <http://strathprints.strath.ac.uk/4067> (дата звернення: 06.05.2024 р.)

41. Den Hertog P., Van der Aa W., De Jong M.W. Capabilities for Managing Service Innovation: Towards a Conceptual Framework. *Journal of Service Management*. 2017. Vol. 21. №4. P. 490-514

42. Hall C. M., Williams A. Tourism and innovation. London: Routledge. 2018. 263 p.

43. Kraynyuk L., Uhodnikova O., Vlashchenko N., Sokolenko A., Kostiantyn V. The mechanism of public administration of the travel industry development. *State and Prospects for the Development of Agribusiness*. 2020. №88. P. 1-9.

44. Vlashchenko N. N., Bryantseva A. V., Kolisnik K. L. Strategic areas of development Ukrainian tourist and recreation complex. *Monografia pokonferencyjna Science, Research, Development*. London. 2019. №22. P. 14-15.

45. Jacob M., Tintoré J., Aguilo E. et al. Innovation in the tourism sector: Results from a pilot study in the Balearic Islands. *Tourism. Economics*. 2020. Vol. 9. №3. P. 279-295.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Анімаційні програми, як приклад інноваційних технологій екскурсійної справи діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль»

**Музейні театралізовані свята, як приклад інноваційних технологій
екскурсійної справи діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний
заповідник у м. Путивль»**

Музейні екскурсії з елементами рольових ігор, як приклад інноваційних технологій екскурсійної справи діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль»

Програми в рамках «оживлення музею», як приклад інноваційних технологій екскурсійної справи діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль»

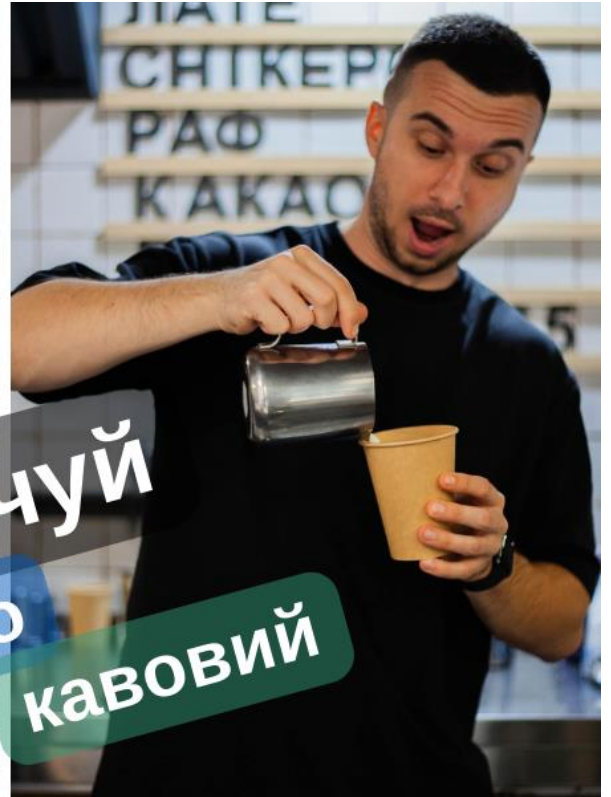
Костюмовані міські екскурсії, як приклад інноваційних технологій екскурсійної справи діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль»

Експерсії із дегустаціями, як приклад інноваційних технологій експерсійної справи діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль»

**Відчуй
Дніпро**

кавовий

**Відчуй
Дніпро**

кошерний

Інноваційні екскурсії для маленьких ласунів, як приклад інноваційних технологій екскурсійної справи діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль»

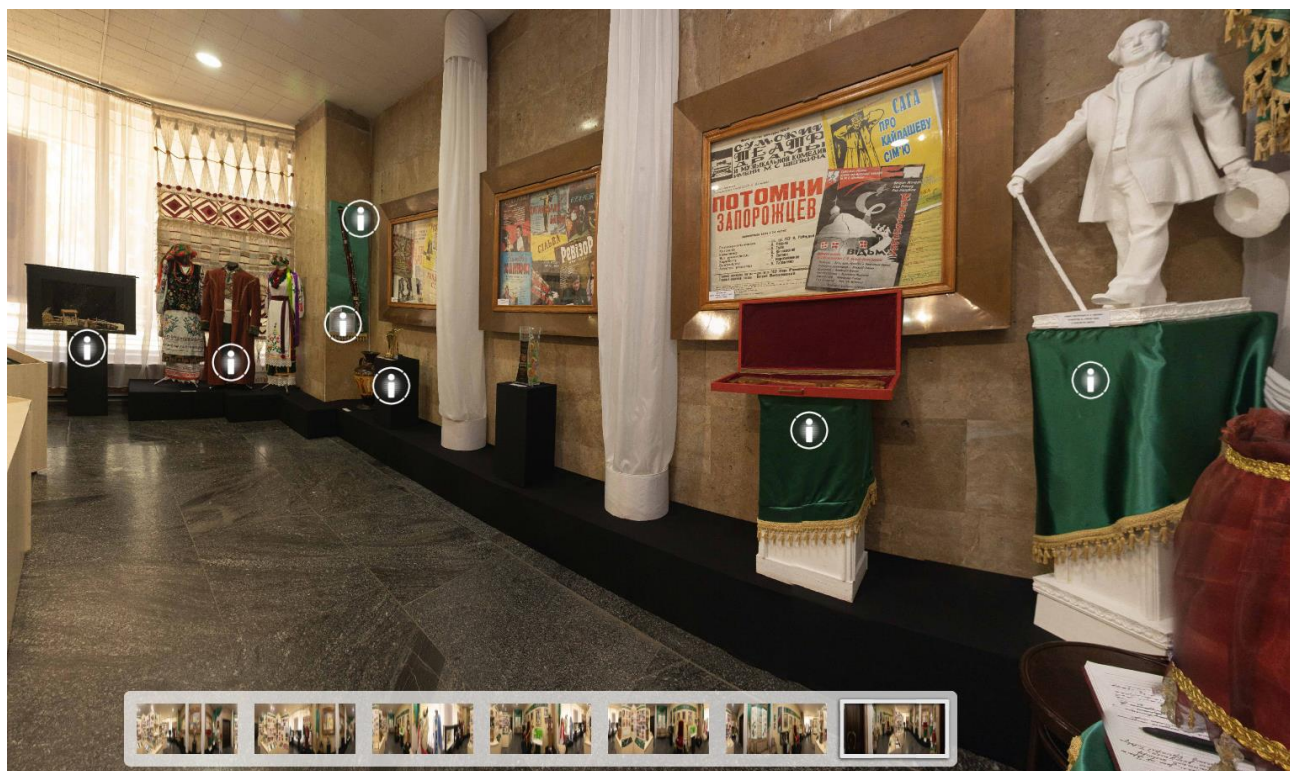
Експерсії-квести або традиційні експерсії із міні-вікторинами для дітей різного віку, як приклад інноваційних технологій експерсійної справи діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль»

Заміські інтерактивні екскурсії, як приклад інноваційних технологій екскурсійної справи діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль»

**Віртуальні експозиції музеїв, як приклад інноваційних технологій
екскурсійної справи діяльності КЗ СОР «Державний історико-культурний
заповідник у м. Путивль»**

Декларація академічної доброчесності

Я, Кириленко Олена Миколаївна, студентка групи ЗТУР 2301-1м Сумського національного аграрного університету зобов'язуюсь дотримуватися принципів академічної доброчесності під час виконання кваліфікаційної роботи. Я поінформований(а), що у разі порушення мною академічної доброчесності під час виконання кваліфікаційної роботи повинна буду нести академічну та/або інші види відповідальності і до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин, в тому числі, кваліфікаційна робота може бути анульована з наступним відрахуванням із університету.

Також усвідомлюю, що до мене у майбутньому може бути застосована процедура позбавлення ступеня вищої освіти та відповідної кваліфікації, якщо свідомо вчинене порушення академічної доброчесності не буде виявлено під час перевірки кваліфікаційної роботи на наявність текстових запозичень відповідно до встановленої в університеті процедури з використанням ліцензованих програмних продуктів.

05.02.2024 р.

Апробаційні публікації за темою роботи

Галузь: Економіка
 Спеціальність: Туристичний бізнес
 ORCID: -

УДК 338.48:658.8

Матеріально-технічні, маркетингові та організаційно-управлінські інновації в екскурсійному бізнесі

Кириленко О. М., завідувач економіко-правового відділення
 ВСП «Путівльський фаховий коледж Сумського національного аграрного
 університету»
 e-mail: elena70kirilenko@gmail.com

Проблема. В умовах сьогодення, як ніколи існує нагальна потреба постійно займатися підтримкою інтересу потенційних клієнтів до екскурсійного туристичного продукту та визначних пам'яток будь-якої дестинації, як в Україні, так і далеко за її межами.

Ідея. На наш погляд новими пріоритетними напрямками розвитку туризму в Україні повинні стати:

- створення та розвиток комфортного інформаційного туристичного середовища, включаючи систему туристської навігації, знаки орієнтування, інформацію про туристські ресурси та програми регіонів;
- створення єдиної бази даних інформаційних ресурсів за туристськими ресурсами нашої країни та забезпечення доступу до даної бази потенційних туристів.

Пропозиції. Вирішенню даних завдань може сприяти створення єдиного національного туристичного порталу з інформацією про внутрішній та в'їзний туризм. Даний портал може стати важливим інструментом моніторингу, збирання та аналізування інформації про споживчий попит на туристично-екскурсійні послуги та відгуками про їхню якість, освітнім та культурно-розважальним ресурсом.

В даний час відбувається «бум» у сфері матеріально-технічних інновацій, що розповсюдилося і на сферу туризму. Для проведення екскурсій в даний час починають використовуватися пристрої, які наділені «почуттям місця» і дозволяють використовувати абсолютно весь акумульований у мережі Інтернет масив геоінформації. Спеціальні «екскурсоводи» оснащуються модулем супутникової навігаційної системи – GPS чи ГЛОНАСС (Глобальна супутникова навігаційна система).

Перша у світі машина для екскурсій розроблений американською компанією GoCarRental. Це трьох колісний двомісний мопед, оснащений GPS-модулем та комп'ютером. Він надає інструкції для проїзду до туристичних об'єктів у Сан-Франциско та може розповідати про пам'ятки п'ятьма мовами. Цей мопед здатен проїжджати по територіях, недоступних для екскурсійних

автобусів. Крім того, він може зупинити екскурсійну програму в будь-якій точці, щоб турист міг оглянути цікаву атракцію, відвідати кафе або магазин.

Для пішохідних міських екскурсій використовується кишеньковий цифровий гід, обладнаний GPS-навігатором. Окремі фірми надають користувачам можливості створення цікавих для них екскурсійних маршрутів на базі власної інформації та завантаження програми автоматичних гідів.

QR-коди все частіше використовуються в екскурсійному туризмі. Вони мають квадратну форму, а елементи коду (лінії та квадрати) містять інформацію, яка зберігається у модулях. Обсяг даних залежить від кількості інформації, яку можна в них закодувати. Однією з переваг впровадження QR-кодів є те, що для їх створення не потрібні ліцензії. Ця технологія доступна будь-якій особі і може використовуватися безкоштовно в різних сферах, включаючи екскурсійну діяльність. Потрібно розуміти, що впровадження та розробка QR-кодів у простір міста перебуває у компетенції міських адміністрацій, а спільне бажання туристських фірм, гідів та екскурсоводів, є лише додатковим рушійним фактором у матеріалізації даних ідей.

Новим напрямом у маркетинговій діяльності є просування екскурсійних продуктів в різних соціальних медіа. У сучасних умовах конкурентоспроможність будь-якого підприємства, у тому числі, екскурсійного залежить від раціонального використання інтернет-ресурсів.

В даний час в нашій країні соціальні мережі, такі як «Фейсбук», «Тік-Ток» та «Instagram», користуються особливою популярністю, тому ми вважаємо доцільним зосередитися саме на цих платформах. Проте просто створити сторінку недостатньо; необхідно постійно підтримувати інтерес до неї, залучати нових підписників і ділитися актуальними новинами про пам'ятки, екскурсійні послуги, акції та нововведення у цій сфері. Врешті-решт, ефективне маркетингове просування екскурсійного продукту в соціальних мережах може сприяти виникненню вірусної реклами [1, с. 99].

Основним фактором успіху будь-якого підприємства, що функціонує у туристично-екскурсійній сфері, є добрі взаємини з клієнтами. З цієї причини назріла потреба впровадження системи управління продажами в туристичному бізнесі на основі CRM (Customer Relationship Management). CRM відстежує розвиток взаємовідносин з потенційними екскурсантами, координує різнобічні зв'язки з постійними клієнтами та управляє маркетингом туристично-екскурсійної установи. Ця система не просто автоматизує взаємодію з клієнтами компанії, а вибудовує їхню роботу таким чином, щоб отримати максимальний ефект, дає можливість залучити та утримати найцінніших клієнтів [2, с. 116].

Директору підприємства туристсько-екскурсійної сфери часто дуже складно відстежувати роботу менеджерів, екскурсоводів та інших працівників. Є ризик, що вони зроблять помилку у спілкуванні з екскурсантами й потенційними клієнтами, яка може зірвати продаж екскурсійних турів, завдати шкоди репутації компанії. У разі використання CRM таких проблем не виникає.

До організаційно-управлінських та маркетингових інновацій в туристсько-екскурсійній сфері належить організація різноманітних конкурсів, фестивалів, ярмарок тощо, присвячених інноваціям у цій галузі. Подібні заходи сприяють:

- просуванню та популяризації нововведень в екскурсійній справі;
- професійному розвитку туристсько-екскурсійної сфери у нашій країні;
- формуванню уявлень про інновації та нові тенденції.

Однією з нових форм просування екскурсійних послуг є спеціальні акції, які доводять наявність великого сегмента екскурсантів, потреби яких може задовольнити комбінація класичних екскурсійних послуг та інтерактивно-інноваційних технологій.

Маркетингові та управлінські інновації у сфері екскурсійного туризму також мають стосуватися кадрових питань. Підготовка сучасних спеціалістів в сфері екскурсійної справи потребує оперативного реагування на потребу освітнього ринку, що передбачає корінну перебудову змісту підготовки екскурсодів у системі туристичного освіти. Крім того, при підборі кадрів в сфері екскурсійної справи важливо використання соціонічного підходу, який став своєрідною інновацією у цьому секторі. В екскурсійному рекрутингу необхідно враховувати не лише професійний досвід, кваліфікаційні характеристики претендента на ставку екскурсорова, але і його соціонічний тип. Знаючи його, можна з ймовірністю прогнозувати наскільки ефективним екскурсороводом чи гідом буде конкретна людина [3].

Ефекти. В результаті проведених нами досліджень можна зробити висновки про те, що серед основних технологічних нововведень у сфері екскурсійного бізнесу найбільш ефективнішим буде застосування інтерактивних елементів в екскурсіях, розробку віртуальних туристичних маршрутів, поширення квест-екскурсій, індивідуальний підхід до кожного туриста та появу турів з елементами додаткової реальності. До найефективніших матеріально-технічних інновацій екскурсійного бізнесу належать GPS-екскурсорова, програмні аудіо-гіди, використання QR-кодів, а також створення інтерактивних і віртуальних музеїв. Серед продуктових інновацій у цій сфері сьогодні можна виділити найбільш ефективні, такі як: експедиційні, тюремні та підводні екскурсії, а також рудеральний, «похмурий» і атомний екскурсійний туризм, разом із багатьма іншими новими нішевыми напрямками екскурсійної діяльності.

Література

1. Влащенко Н. М., Тонкошкур М. В. Інноваційні технології в туризмі : навч. посібник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. 214 с.
2. Джинджоян В. В., Тесленко Т. В., Горб К. М. Інноваційні технології в туризмі та гостинності : навчальний посібник. Київ : Видавництво «Каравела», 2022. 340 с.
3. Кравчик Ю., Ружицький Ю. Організаційно-управлінські інновації в сфері менеджменту конкурентоспроможності бізнесу. *Modeling the development of the economic systems*. 2024. №1. С. 222-227. DOI:<https://doi.org/10.31891/mdes/2024-11-33>.

Кириленко О. М.
завідувач економіко-правового відділення
ВСП «Путівльський фаховий коледж
Сумського національного аграрного університету»

МЕТОДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ У ТУРИЗМІ

На прийняття будь-яких рішень впливають передусім прогнозовані наслідки впровадження цих рішень. Прийняття інноваційних рішень вимагає системного підходу до оцінки наслідків від їх впровадження. На жаль у суспільстві найчастіше оцінюється лише економічний ефект від інноваційних рішень. Економічна ефективність прийняття інноваційних стратегічних пропозицій є головним критерієм при розгляді можливості та необхідності їх впровадження. «Об'єктивність, коректність та повнота оцінки ефективності дозволяють активно впливати не тільки на поточний стан, а й тенденції розвитку туризму, встановлювати розміри підприємств галузі, структуру та обсяги необхідного виробництва туристських послуг, відстежувати та коригувати слабокеровані процеси та явища, у тому числі придушувати негативні, складати плани та прогнози розвитку туризму в регіоні. Під ефективністю розуміються дієвість, результативність, творчість» [1, с. 43].

Одним із методів оцінки ефективності інноваційних стратегій у туризмі є «Допоміжний рахунок туризму» (ДРТ). Цей показник, спільно розроблений фахівцями з Всесвітньої туристської організації, Організації економічного співробітництва та розвитку, Комісії Європейських співтовариств, Статистичного відділу Організації Об'єднаних Націй, призначений для оцінки того, як туризм впливає на економіку регіону. Будується цей показник на основі розширених статистичних даних. Саму методику цього ДРТ відносять до базових інновацій. Головний принцип даного підходу полягає у обліку впливу, так званого, мультиплікатора туризму на економіку як окремого регіону, так і країни в цілому. Цей метод консолідованого обліку, який освоюється в багатьох країнах, базується на зборі, обробці та аналізі великої кількості статистичних даних, набагато більшого, ніж враховується в даний час. ДРТ дозволяє виділити частки доходів інших галузей народного господарства, які безпосередньо пов'язані саме з турпотоком, і таким чином оцінити вагу туризму в економіці регіонів. Тобто, за допомогою ДРТ можна виміряти частку туризму у ВВП, кількість додаткових робочих місць і додаткових податкових надходжень у різних секторах економіки, пов'язаних з туризмом у регіоні.

Ще одна методика пропонує показники з оцінки ефективності розвитку туризму в регіоні розділити на дві групи: економічну та соціальну [2, с. 256]. При цьому до економічної групи належать показники:

1. Економічні показники безпосередньо туристичних підприємств (готелі, турбази, туристичні агентства), які можуть проводити прийняття рішень про інвестиції. Як правило, це рентабельність, фондівіддача тощо широко відомі показники. Ці показники досить легко розрахувати, і методика їхнього розрахунку давно відома.

2. Економічні показники підприємств, близько пов'язаних з життєзабезпеченням та потребами туристів (підприємства громадського харчування, транспорт, медичні установи, виробництво сувенірної продукції та інші).

3. Економічний ефект окремих видів туризму (пізнавальний, екологічний, спортивний та інші) можна оцінити за доходами організацій та підприємств націлених на задоволення потреб таких туристів.

4. Економічні показники підприємств, що є об'єктами залучення туристів. Це музеї, історичні та архітектурні пам'ятки, природні парки, парки атракціонів, нічні розважальні заклади, стадіони, природні ландшафти та явища. Легко підрахувати дохід подібних підприємств, і навіть виділити в них туристичну складову, якщо є вхідна плата або квитки. Але вхідна плата на природні явища, природні ландшафти та огляд історичних і

архітектурних пам'яток не встановлено. У такому разі прямий дохід відсутній, але непрямий - очевидний - збільшення доходів у галузях, зайнятих обслуговуванням туристів у регіоні.

5. Економічні показники підприємств, пов'язаних з розвитком та підтримкою інфраструктури туризму в регіоні (будівельні, ремонтні, банківські, інформаційні, енергетичні та інші). Частково їх показники також залежать від туризму, і ця частина може бути оцінена у фінансовому еквіваленті.

6. Потенційне збільшення потоку туристів і потенційне збільшення доходів регіону в майбутньому визначає інвестиції в інфраструктуру регіону в теперішньому. Це може бути як будівництво об'єктів колективних засобів розміщення, тобто структур безпосередньо призначених для обслуговування туристів регіону, так і будівництво доріг, розвиток міського господарства, впровадження нової техніки і технологій, тобто інфраструктури, яка покращує якість життя місцевого населення. Тут важливий симбіоз приватних та державних інвестицій.

7. Балансовим показником є кількість туристів, що в'їжджають та виїжджають з регіону. Звичайно, це не грошова одиниця, але важлива для оцінки кількості фінансових коштів, яку турист залишає під час відпочинку в регіоні. Зазвичай всі країни та регіони прагнуть збільшення в'їзного туризму зі зрозумілих причин.

8. Показник впливу туризму надходження до бюджету. Також складається з двох частин – це податки та внески від підприємств, які безпосередньо зайняті туристичним бізнесом а також це податки та внески від фірм зайнятих в інших сферах діяльності, які опосередковано пов'язані із туризмом.

До показників соціальної ефективності відносять такі показники як: підвищення працездатності туриста, що відпочив; пізнавальну ефективність туриста; показник задоволення емоційного результату. Показником, який відображає підвищення якості життя людей, і який можна виміряти, може служити зростання зайнятості населення, створення додаткових робочих місць, зниження рівня безробіття та зменшення числа людей, що живуть за межею бідності, а звідси поліпшення кримінальної обстановки. Ще один показник, який складно висловити у грошовому еквіваленті, але, безумовно, він є позитивним соціальним явищем – це зростання кількості місцевого населення, яке володіє іноземними мовами.

Але, як і в будь-якій сфері економічної активності, туризм, як явище, несе певні ризики, які теж підлягають оцінці, оскільки ризики можуть призвести до виникнення таких умов, які спричиняють негативні наслідки для учасників програми регіонального розвитку туризму.

Оцінюються ризики, як правило, у наступній послідовності:

1. Визначаються конкретні види ризиків, а також внутрішні та зовнішні фактори, що збільшують або зменшують конкретний вид ризиків.

2. Проводиться аналіз цих факторів.

3. Методом моделювання оцінюються конкретні види ризиків із фінансової позиції.

4. Встановлюється допустимий рівень ризику;

5. Визначаються та проводяться заходи щодо зниження рівня ризику за тим чи іншим видом діяльності до допустимого рівня.

Але ж є й негативне явище, таке як ускладнення завдання визначення ризиків інноваційних проектів у сфері туризму із-за великої кількості випадкових параметрів.

Отже, у підсумку ми можемо стверджувати про те, що ефект від будь-якої інновації має бути оцінений з різних точок зору – не лише з позиції фінансової вигоди будь-якого учасника, але й із соціальної точки зору. Саме туристична галузь через свої особливості і є (досить часто) генератором впровадження інновацій.

Список використаних джерел

1. Влащенко Н. М., Тонкошкур М. В. Інноваційні технології в туризмі : навчальний посібник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. 214 с.

2. Джинджоян В. В., Тесленко Т. В., Горб К. М. Інноваційні технології в туризмі та гостинності : навчальний посібник. Київ : Видавництво «Каравела», 2022. 340 с.